

Haberî Sıfatlar ve Süleyman Ateş'in Haberî Sıfatlara İlişkin Görüşleri

Cenkşu ÜÇER | ORCID: 0000-0001-9874-2990 | cenksu.ucer@aybu.edu.tr

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Merve ÜNAL | ORCID: 0000-0002-8985-1543 | merve_20_subat@hotmail.com

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Öz

Bu çalışmada Süleyman Ateş'in haberî sıfatlara ilişkin görüşleri ele alınmıştır. Allah'ın sıfatları konusu, İslam tarihinde daha çok ilk yüzyılın sonlarından itibaren tartışılmaya başlanmış olan bir konudur. Bu tartışmalar Allah'a zâtı dışında veya zâtıyla beraber bir sıfat nispet edilip edilmeyeceği, edilecekse bunların neler olduğu, taksimi ve bu sıfatların keyfiyetinin nasıl anlaşılacağı gibi başlıklarda yürütülmüştür. Haberî sıfatlar da tartışılan bu başlıkların önemlilerinden biri olmuştur. Genelde sıfatlar özelde ise haberî sıfatlar konusu, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi (Fırak Geleneği) alanlarında herhangi bir anlayış, mezhep, ekol, grup veya kişinin hüviyetinin belirlenmesi hususunda önemli göstergelerden biridir. İtikâdî görüşlerin şekillenmesi ve bunların yaygın olarak kabul edilmesinde coğrafyanın son derece önemli bir unsur olduğu aşikârdır. Dolayısıyla araştırmanın temel hipotezi, Ateş'in haberî sıfatlar hakkındaki görüşlerinin bu topraklarda yaygın olan itikadî mezheplerinki ile aynı doğrultuda olacağı şeklindedir. Bu bağlamda Türkiye'de yetmiş bir âlimin haberî sıfatlarla ilgili görüşlerinin ortaya konulması önemli görülmüştür. Nitel araştırma hüviyetindeki bu çalışmada, Ateş'in haberî sıfatlar hakkındaki görüşleri incelenerek konu

hakkındaki düşüncelerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırmanın hedefleri bağlamında öncelikle sıfatlar konusunda bir genel çerçeve çizilmiş, sonrasında haberî sıfatlar hakkında Mu'tezile, Ehl-i Hadîs, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye gibi ekol ve mezheplerin görüşleri ana hatlarıyla ortaya konulmuş ve Ateş'in haberî sıfatlarla ilgili görüşleri vech, 'ayn, yed ve istivâ örnekleminde incelenerek bir değerlendirme yapılmıştır. Haberî sıfatları kabul eden Süleyman Ateş, bunları Allah'ın zâtı ve fiilleri ile ilgili olanlar şeklinde ayırıp 'uluvv, 'ayn, vech, yed, isba' ve kabza sıfatlarını zâtına; istivâ, nüzul, rahmet ve gazab sıfatlarını ise fiiline ilişkin sıfatlar olarak tasnif etmektedir. Ateş'e göre haberî sıfatlar Allah'ın, daha iyi anlamaları için kullarına kullandığı bir üslubun parçasıdır. Çünkü insanlar sözlerinin gücünü artırmak için kendi aralarında -dili ne olursa olsun- mecazlı söyleyişlere yer vermektedir. Bu sebeple Allah görünmez alemi, görünen alemde hareketle anlatmıştır. Bunları gerçek manasıyla anlamak doğru değildir. Şayet bunlar gerçek anlamında anlaşılırsa Müşebbihe ve Mücessime'nin hatasına düşülmüş olur. Allah ise teşbîhi andıran her türlü düşünceden münezzehtir. Ateş, çalışma kapsamında ele alınan vech sıfatını Allah'ın zâtı ve Allah'ın rızası; yed sıfatını cömertlik ve bey'at (Bey'atü'r-Rıdvân), 'ayn sıfatını da gözetim ve koruma altına alma anlamlarında kullanmakta; istivâ sıfatını ise yönetimi eline almak, kurulmak ve hükümrân olmak anlamlarında açıklayarak bir nevi te'vil yapmaktadır. Ateş'in, bu tespitlerle Mâtürîdîler'in bu konulardaki görüşlerine yakın yorumlar serdettiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Mezhepleri Tarihi, Kelam, Allah'ın Sıfatları, Haberî Sıfatlar, Süleyman Ateş.

Atıf Bilgisi

Üçer-Ünal, Cenksu-Merve. "Haberî Sıfatlar ve Süleyman Ateş'in Haberî Sıfatlara İlişkin Görüşleri". *ULUM Dinî Tetkikler Dergisi* 6/1 (Temmuz 2023), 133-188.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1312736>

Geliş Tarihi	12.06.2023
Kabul Tarihi	30.06.2023
Yayın Tarihi	31.07.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Çalışmanın Tasarlanması: CÜ (%90), MÜ (%10) Veri Toplanması: CÜ (%30), MÜ (%70)
Yazar Katkıları	Veri Analizi: CÜ (%80), MÜ (%20)

Etik Bildirim	Makalenin Yazımı: CÜ (%80), MÜ (%20)
Çıkar Çatışması	Makale Gönderimi ve Revizyonu: CÜ (%90), MÜ (%10) ulumdergisi@gmail.com
Finansman	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Khabari/Predicative Attributes and Suleyman Ateş's Views On Khabari/Predicative Attributes

Cenkşu ÜÇER | ORCID: 0000-0001-9874-2990 | cenksu.ucer@aybu.edu.tr

Ankara Yildirim Beyazit University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Kalam and History of Islamic Sects, Ankara, Turkey

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Merve ÜNAL | ORCID: 0000-0002-8985-1543 | merve_20_subat@hotmail.com

Ankara Yildirim Beyazit University, Social Sciences Institute,
Department of Basic Islamic Sciences, Ankara, Turkey

ROR ID: <https://ror.org/05ryemn72>

Abstract

This study deals with Suleyman Ateş's approach to the khabari/predicative attributes. The issue of God's attributes has been debated in Islamic history since the end of the first century. These discussions were conducted under the headings of whether or not an attribute should be attributed to God apart from or together with His essence, and if so, what these attributes are, their classification, and how to understand the nature of these attributes. The khabari/predicative attributes have also been one of the most important of these topics. The issue of attributes in general, and the issue of khabari/predicative attributes in particular, is one of the important indicators in determining the identity of any sect, school, group and person in the fields of Kalam and the History of Islamic Sects (Fırak Tradition). It is obvious that geography is an extremely important factor in the formation of theological views and their widespread acceptance. Therefore, the main hypothesis of this study is that Ateş's views on the attributes of news will be in line with the views of the sects prevalent in these lands. In this context, it was deemed important to reveal the views of a scholar who grew up in Turkey on the subject of

khabari/predicative attributes. In this qualitative study, it is aimed to reveal Ateş's thoughts on the subject by examining his views on the khabari/predicative adjectives. In the context of the objectives of the study, firstly, a general framework on the subject of attributes is drawn, then the views of schools and sects such as Mu'tazila, Ahl al-Hadith, Ash'ariyya and Māturidiyya on khabari/predicative attributes are outlined, and Ateş's views on khabari/predicative attributes are analyzed in the examples of wahj, 'ayn, yed and istivā. Suleyman Ateş, who accepts khabari/predicative attributes, divides them into those related to God's essence and those related to His actions, and classifies the attributes of 'ulaww, 'ayn, wajh, yed, isba' and kabza as attributes related to His essence, and the attributes of istivā, nuzul, mercy and wrath as attributes related to His actions. According to Ateş, the attributes are part of a style that Allah uses for His servants to understand better. This is because people, regardless of their language, use figurative expressions among themselves. In fact, these figurative expressions increase the power of the word even more. For this reason, Allah has described the invisible world in terms of the visible world. It is not correct to understand them literally. If they are understood in their literal sense, the mistake of Mushabbihe and Mushasim would be committed. Allah, on the other hand, is exempt from all kinds of thoughts resembling similitude. Ateş uses the adjective waj in the sense of God's essence and God's consent, the adjective yad in the sense of generosity and bay'at (Bay'at al-Ridwān), the adjective 'ayn in the sense of supervision and protection, and the adjective istwā in the sense of taking over, being established, and being sovereign. Ateş's interpretations are close to the Māturīdīs' views on these issues.

Keywords

History of Islamic Sects, Kalam, Allah's Attributes, Khabari Attributes, Süleyman Ateş.

Citation

Üçer-Ünal, Cenksu-Merve. "Khabari/Predicative Attributes and Suleyman Ateş's Views On Khabari/Predicative Attributes". *ULUM Journal of Religious Inquiries* 6/1 (July 2023), 133-188.

<https://doi.org/10.54659/ulum.1312736>

Date of Submission	12.06.2023
Date of Acceptance	30.06.2023
Date of Publication	31.07.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contribution	Conceiving the Study: CÜ (%90), MÜ (%10) Data Collection: CÜ (%30), MÜ (%70) Data Analysis: CÜ (%80), MÜ (%20)

	Writing up: CÜ (%80), MÜ (%20)
	Submission and Revision: CÜ (%90), MÜ (%10)
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ulumdergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Bu makalede Süleyman Ateş'in haberî sıfatlara ilişkin görüşleri ele alınmıştır. 1933 yılında Elazığ'da doğan Süleyman Ateş, aldığı bütün eğitim ve öğretim faaliyetlerini Türkiye şartlarında gerçekleştirmiş ve başta tefsir alanındaki olmak üzere pek çok eser kaleme almış bir âlimdir.¹ Allah'ın sıfatları konusu İslam tarihinde daha çok ilk yüzyılın sonlarından itibaren tartışılmaya başlanmış olan bir konudur. Söz konusu tartışmalar başta Allah'a zâtî dışında ya da zâtıyla beraber bir sıfat nispet edilip edilmeyeceği olmak üzere, edilecekse bu sıfatların neler olduğu, bunların taksimi ve bu sıfatların keyfiyetinin nasıl anlaşılacağı gibi farklı başlıklarda gündeme taşınmıştır.² Haberî sıfatlar da tartışılan bu başlıkların önemlilerinden biri olmuştur.³ Genelde sıfatlar özelde ise habere sıfatlar konusu Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi (Fırak Geleneği) alanlarında herhangi bir mezhep, ekol ya da grubun hüviyetinin belirlenmesi hususunda önemli göstergelerden biridir. Zira her bir anlayış, mezhep, ekol ya da grup özellikle hicrî birinci asırda tartışılmaya başlanan hilafet/imamet, büyük günah (mürtekb-i kebare), iman-amel ilişkisi, kader ve kaza (sorumluluk doğuran insan fiilleri) ile sıfatlar gibi ana konularda kendi metodik yaklaşımlarına bağlı olarak ortaya koydukları sistematik doğrultusunda görüşlerini şekillendirmiştir. Bu olguya ilaveten her bir ilim dalının kendine ait bir uğraş alanı ve sistematığının var olduğu bir gerçektir. Söz konusu alanların her biri içinde de yine farklı usuller ve zihniyetlere bağlı olarak farklı ekolleşmelerin ya da tarzların söz konusu olduğu görülmektedir. Her iki olgu bir arada değerlendirildiğinde bir taraftan Hâricîlik, Ehl-i Sünnet ve Şîa gibi ana anlayışlar,

---

¹ Mustafa Kara, "Prof. Dr. Süleyman Ateş: Hayatı ve İlmi Şahsiyeti", *Tefsire Adanmış Bir Ömür Süleyman Ateş*, ed. Gökhan Atmaca - Ali Karataş (Ankara: FCR Yayın, 2020), 38-42. Ayrıca bkz. İhsan Koç, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Akademik Tefsir Çalışmalarında Nesh Meselesine Teorik ve Pratik Yaklaşım: Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17-18.

² Mehmet Dalkılıç, "Yönetim, İman-Küfür ve Kader Meseleleri Etrafında Oluşan İlk Mezhepler", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Ali Büyükkara (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 54, 59; Şaban Ali Düzgün, "Allah'a İman", *İslâm İnanç Esasları*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 79-80; Mehmet Evkuran, "Ulûhiyet: Allah'ın Varlığı ve Sıfatları", *Sistematik Kelam*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 110-111.

³ Zübeyir Bulut, *Haberî Sıfatlar: Anlama Yöntemleri ve Yorumlar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 64-66.

diğer taraftan İbâdî, Eş'arî, Mâtürîdî, Zeydî vb. kelimeler ekollerinde söz konusu olurken; bir diğer taraftan ise söz gelimi Kur'ân âyetlerinin yorumlanması bağlamında ortaya çıkan tefsir ilminde dirayet, rivayet, işarî vb. tefsir ekollerinde gibi bir gerçeklik söz konusu olmakta⁴, ayrıca bahse konu kelimeler ekollerine mensup olan gelenekler içerisinde yazılan tefsirlerin de haliyle ilgili ekollerin ana yaklaşımları çerçevesinde kaleme alınmış olacağı hakikati ile karşı karşıya kalınmaktadır.⁵

Bu çerçevede; önce ana anlayışlar içerisinde bir taraftan bir ana ortaklığı, diğer taraftan kendi içlerinde bazı detay konularında farklılığı; diğer bir taraftan da ana yaklaşımlar içerisinde yer alan grupların diğer ana anlayışlar içindeki gruplardan bazılarıyla bazı ortak ya da benzer tavır ve görüşlere sahip olması durumunu ortaya çıkarmakta ve bunların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

İşaret edilen söz konusu olgulardan ana anlayış içerisindeki ortak kabuller için Ehl-i Sünnet anlayışına sahip ekol ve mezheplerin ilk dört halifenin halifeliklerinin sırası hakkındaki görüşü örnek olarak verilebilir. Nitekim Ehl-i Sünnet anlayışına sahip ekol ve mezheplerin hepsinin ilk dört halifenin halifeliklerinin fazilet sırasıyla olduğu konusunda ortak bir görüşe sahip oldukları malumdur.⁶ Aslında ilk dört halifenin fazilet sırasıyla halife olması hususundaki ortak kabulleri dışında Ehl-i Sünnet anlayışına sahip ekol ve grupların hicrî ilk asırda ortaya çıkıp sonraki dönemlerde de detaylandırılarak devam ettirilen hilafet de dahil büyük günah, iman-amel, kader ve sıfatlardan oluşan ana tartışma konularının detaylarında birbirinden farklı görüşler dile getirebildikleri malumdur. Nitekim bu çalışmanın ana konusu olan haberî sıfatlar bu husus açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

---

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 2/5-33, 131-351; Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 89-112; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 306-312.

⁵ Nitekim bu olguya bağlı olarak Tefsir tarihi ya da Usûlü ile ilgili çalışmalarda zaman zaman mezhebî tefsir başlıklarının atıldığı ve bu konunun detaylandırıldığı görülmektedir. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 303-552; Albayrak, *Tefsir Usûlü*, 112-116. Konu hakkında bu olgunun İslam tarihinde ortaya çıkan siyasî tartışmalarla yakından ilgili olduğunu da ortaya koyan bir çalışmanın ilgili kısmına bkz. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 66-72.

⁶ Mehmet Evkuran, "Sünni Hilafet Teorisi", *Sistemantik Kelam*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 607-608; Mehmet Kalaycı, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 232-233.

Ana anlayışa mensup ekol ve mezheplerin kendi içlerinde bazı detay konularda farklılığı hususuna Mâturîdîlik ile Eşârîlik'in kader konusundaki görüşleri zikredilebilir. Nitekim Ehl-i Sünnet anlayışı içerisinde yer alan mezheplerden Mâturîdîlik ile Eşârîlik'in kader hakkındaki yaklaşımları ve görüşleri birbirinden farklıdır. Mâturîdîlik ile Eş'arîlik, sorumluluk doğuran insan fiillerinin ele alındığı kader ve kazâ konusunu, aynı kelimeleri birbirlerinin yerine kullanarak tartışmışlardır. Nitekim Mâturîdîlik Allah'ın olacak şeyleri ezelde bilmesi ve takdir etmesini kader; bu takdirinin yeri ve zamanı geldiğinde yaratılmasını kaza olarak görmektedir. Eş'ârîlik ise "Allah'ın ezeli hükmünü, yani bütün nesne ve olayların levh-i mahfûzda veya küllî akılda topluca var olmasını" kazâ; "bütün nesne ve olayların kazâyâ uygun olarak yaratılması ve dış âlemde gerçeklik kazanmasını" kader şeklinde isimlendirip sistemleştirmiştir.⁷

Farklı ana anlayışlar içerisinde yer alan grupların diğer ana anlayışlar içindeki gruplardan bazılarıyla birtakım ortak ya da benzer tavır ve görüşlere sahip olacağı hususunda ise akıl-nakil ilişkisi⁸ açısından Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye Şîası içindeki ekollerle ilgili bir örnek verilebilir. Zira akıl-nakil ilişkisinde reyci ya da akılcı bir tavır sergilemeleri bakımından Ehl-i Sünnet içinde yer alan Ehl-i Rey ekollerinin İmâmiyye Şîası içinde yer alan Usûlîler ile; konuları ele alırken nakle müracaat itibarıyla Ehl-i Hadîs ekolünün Ahbârî gelenekle benzerlik taşıması bu noktada zikredilebilir.⁹

---

⁷ Çağfer Karadaş, "İman Konuları: Kader ve Kazaya İman", *İslam'a Giriş* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 194-198; Abdullah Namli, "Kazâ ve Kadere İman", *İslâm İnanç Esasları*, ed. Vecdi Sönmez - Hilmi Karaağaç (Ankara: Lisans Yayıncılık, 2021), 98; Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/58; Metin Özdemir, *İslam İnanç Esasları* (Ankara: Bilay Yayınları, 2017), 195. Bu noktada söz gelimi tasavvufta hadis kullanımı hususa her disiplinin kendine göre bazı hususiyetleri olduğunu göstermek açısından önemlidir. Hadislerin ilham ve keşf ile hadis rivayeti ya da hadislerin keşf ve rüya ile yorumlanması hakkında bkz. Ahmet Yıldırım, "Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis", *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 4/2 (2018): 61-65; Ferhat Gökçe, *İslâm İrfan geleneğinde Hadis Yorumu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 478-484.

⁸ Bu konu hakkındaki genel bilgiler için bkz. Harun Çağlayan, "Akıl-Nakil ilişkisi: Re'y ve Hadis Ehlinin Yaklaşımları", *Sistematik Kelam*, ed. Mehmet Evkuran (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 87-99.

⁹ Metin Yurdağır, "Ahbârîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/490-491; Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/507-508; M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

Bu çalışmada Süleyman Ateş'in haberî sıfatlar hakkındaki görüşleri incelenerek konu hakkındaki düşüncelerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Türkiye'de yetişmiş bir âlimin haberî sıfatlarla ilgili görüşlerinin ele alınması, bir âlimin ya da ekolün fikirlerinin İslam Mezhepler Tarihinde yukarıda işaret edilen çerçeve kapsamında incelenerek değerlendirilmesi hususunda güzel bir örnek olacağı düşüncesiyle önemli görülmektedir. Araştırmanın amacı kapsamında sıfatlar konusunda bir genel çerçeve çizilmesi ilk hedefdir. Sonrasında haberî sıfatlar hakkında belli başlı itikadî mezheplerin görüşlerinin ana hatlarıyla ortaya konulması hedeflenmektedir. Çalışmanın bir diğer hedefi ise Ateş'in haberî sıfatlarla ilgili görüşlerinin incelenerek bir değerlendirme yapılmasıdır.

Bu itibarla araştırma etik kurallarına uyularak yürütülen bu nitel çalışmada öncelikle sıfatlar hakkında genel bir çerçeve çizilmiş, bu kapsamda sıfatlar tartışmasının ne zaman ve nasıl başladığı, sıfatlar kapsamında hangi konu ve başlıkların ele alındığı, bunların nasıl taksim edildiği işlenmiştir. Müteakiben haberî sıfatlar hususu ele alınmış ve bu kapsamda haberî sıfatlar bağlamında tartışılan hususlar incelenmiştir. Ardından sıfatlar tartışmasına ilişkin belli başlı itikadî mezheplerin sıfatlar ve bilhassa haberî sıfatlara ilişkin görüşleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın örnekleme makale sınırlılıkları kapsamında vech/yüz, 'ayn/göz, yed/el ve istivâ konuları esas alınarak belirlenmiştir. Son olarak ise Süleyman Ateş'in haberî sıfatlara ilişkin özellikle örneklem konuları kapsamındaki görüşleri incelenerek yapılan değerlendirme ile çalışma tamamlanmıştır.

1. Sıfatlar Konusu Hakkında Yapılan Tartışmalar

İslam tarihinde hicrî birinci asırda tartışılmaya başlanan hilafet, büyük günah (mürtekb-i kebare), iman-amel ilişkisi, kader ve kazadan (sorumluluk doğuran insan fiilleri) oluşan ana meselelerin yanında -yabancı kültürlerle karşılaşmak başta

---

(İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/520-524; Mazlum Uyar, *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik* (İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2000); Habib Kartaloğlu, "İmamiyye'de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfid Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011/2), 193-216; Mustafa Öz "Usûliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/214-215; Şahin Ahmetoğlu "İmâmiyye/İsnâaşeriyye", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 104-105; Kalaycı, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat", 219-226.

olmak üzere- farklı nedenlerle sistematik olarak tartışılmaya başlanan önemli konulardan biri sıfatlar meselesidir. Bu tartışmaların özellikle hicrî birinci asrın ikinci yarısında daha çok yoğunlaşmaya başladığı görülmektedir.¹⁰ Nitekim İslam tarihinde ortaya çıkan bütün kelimeler ve mezhepleri, görüşlerini işaret edilen 5 (beş) temel mesele ve bağlı alt konularında kendi metodik yaklaşımları çerçevesinde şekillendirmiştir.

Sıfat kelimesi sözlükte “bir varlığın nitelik, hal ve özelliklerini belirtmek” anlamında masdar; “bir varlığın tanınmasını sağlayan hal ve nitelik” anlamında isim olarak kullanılmaktadır. İstılahta ise “Allah’ın insanlarca bilinmesini sağlayan nitelik” veya “Allah’ın zâtına izafe edilen mana, mefhum ve kavramlar” şeklinde ifade edilmektedir.¹¹ Kur’ân’da sıfat kelimesinin bizâtihi kendisi Allah’a izafe edilmezken; esma kelimesinin izafe edildiği görülmektedir.¹² Yine Kur’ân’da genel sıfatların dışında Allah’tan nefyedilmesi gereken yed, ‘ayn, vech gibi birtakım sıfatlar Allah’a izafe edilmiştir. Hadislerde ise sıfat kavramı açıkça Allah’a izafe edilmekte vech, ‘ayn, yed gibi haberî sıfatlar da açıkça Allah için kullanılmaktadır.¹³

Allah’ın, Allah lafzı dışındaki her sıfatı bir manaya delalet eder. Allah hakkında bilgi sahibi olmamız için bu sıfatların bilinmesi gereklidir. Hz. Musa ile Firavun arasında geçen bir diyalogda Hz. Musa Firavun’a kendisinin Allah’ın elçisi olduğunu söyler ve Firavun da “Âlemlerin Rabbi dediğin de nedir?” diyerek onun zâtı hakkında bilgi edinmek ister. Musa ise: “O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. O, sizin de Rabbiniz daha önceki atalarımızın da Rabbidir. O,

---

¹⁰ Kamil Güneş, “İlk Dönem Kelâmî Şahsiyetler”, Kelâma Giriş, ed. Çağfer Karadaş (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013), 51-56; Seyithan Can, “İlâhî Sıfatlar Probleminin Ortaya Çıkışında Çok Kültürlü Ortamın Etkisi”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 13/2 (2020), 431-436.

¹¹ Seyyid Şerif Ebü'l-Hasen el-Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. İbrahim el-Eybârî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1992); İlyas Çelebi, “Sıfat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/100; Harun Işık - Murat Serdar, *Sistematik Kelam - I* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), 195-196; Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 300.

¹² Örnek olarak bkz. el-İsrâ 17/110; Tâ-Hâ 20/8.

¹³ Çelebi, “Sıfat”, 37/100; Işık - Serdar, *Sistematik Kelam*, 195-196; Topaloğlu- Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 300.

doğunun, batının ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir.” diyerek Allah'ın sıfatlarından bahsetmiştir.¹⁴

Hz. Peygamber ve sahabe döneminde Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında herhangi bir tartışmanın olduğu bilinmemektedir. Sahabe bu konuyla alakalı olarak Hz. Peygamber'e bir soru sormamıştır. Bu konu daha sonraki devirlerde tartışma konusu olmuştur.¹⁵

Sıfatlar konusunda aşırı görüşlerin ilk defa Hulefâ-yi Râşidîn döneminin sonlarına doğru Abdullah b. Sebe tarafından ortaya atıldığı ileri sürülmektedir.¹⁶ Müşebbihe ve Mücessime'nin oluşumu da buna dayanır. Onlar, Allah'ı yarattıklarıyla aynıleştirerek teşbihe düşmüşlerdir. Bunun sebebi nasları herhangi bir yoruma tabi tutmadan gerçek anlamında anlamaları ve Kur'ân-ı Kerim'i parçacı okumalarıdır.¹⁷ Tıpkı Abdullah b. Sebe'nin teşbihçileri doğurması gibi teşbihçilerin görüşleri de Cehmiyye'yi doğurmuştur. Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745-46) görüşlerinin arka planında Müşebbihe ve Mücessime'nin görüşlerine olan itiraz vardır.¹⁸ Fakat ilâhî sıfatların inkâr edilerek tartışmaya açılması kaynakların aktardığına göre Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742) ile başlamıştır.¹⁹ Ca'd b. Dirhem'in görüşlerini yayması toplumda rahatsızlık oluşturmuş ve Şam'dan sürülmüştür. Kûfe'ye gitmiş ve orada görüşleri ile Cehm b. Safvân'ı da etkilemiştir.²⁰ Ca'd b. Dirhem'in öldürülmesi ile Cehm b. Safvan hocasının görüşlerini yaymaya devam

¹⁴ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, thk. Fatma Yusuf el-Hiyemî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 3/522-523.

¹⁵ Fahrreddîn er-Râzî, *Allah'ın Aşkınılığı- Esâsü't-Takdîs fi 'İlmi'l-Kelâm*, çev. İbrahim Coşkun (İstanbul: İz Yayınları, 2014), 16. Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Abdülkerim eş Şehristânî, *el Müel ve'n Nihal* (Beirut: Müessesetü Kütübî's-Sekâfiyye, 1994), I/17, 25.

¹⁶ Abdullah b. Sebe ve Sebeiyye hakkında farklı tartışmalar yürütüldüğü bilinmektedir. Abdullah b. Sebe'nin tarihi bir kişilik olup olmadığı, bu künye, nisbe ve lakaplarla anılan aynı kişi ya da farklı kişiler mi oldukları vb. hususlarda farklı görüşler ileri sürülse de İslâm tarihinde Hz. Ali hakkında aşırı fikirlere sahip olan ve Sebeiyye şeklinde isimlendirilen bir topluluk ya da fırkanın müphem de olsa varlığı bir gerçektir. Ethem Ruhi Fığlalı, “Abdullah b. Sebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/133-134; Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 23-210.

¹⁷ Işık - Serdar, *Sistemantik Kelam*, 198-200; Bulut, *Haberî Sıfatlar*, 67-70.

¹⁸ Râzî, *Allah'ın Aşkınılığı*, 17.

¹⁹ Râzî, *Allah'ın Aşkınılığı*, 16-17; Işık-Serdar, *Sistemantik Kelam*, 197.

²⁰ Işık - Serdar, *Sistemantik Kelam*, s.197.

etmiştir. Tirmiz'e giderek ve görüşlerine yenilerini ekleyerek fikirlerini savunmuştur.²¹

Cehm b. Safvân mezhebinin görüşlerini Kur'ân âyetlerini te'vil ederek kurduğu için öncelikle Allah'ın sıfatlarından başlamış ve neticede zâtından gayrı hepsini inkâr etmiştir. Ca'd b. Dirhem'in unutulup Cehm b. Safvân'ın daha çok anılması da bundandır.²² Yine de Cehm b. Safvân, ilk kelamcı olarak görülmekte ve İslam dünyasında akılcı düşünme metodunu ortaya koyan ilk kişi olarak nitelendirilmektedir.²³ Hatta İmam Malik'e nispet edilen "İstivâ malumdur, keyfiyeti meçhul; ondan sormak bid'at, soran sapıktır." sözünü Cehm b. Safvân'ın görüşlerine dair sorulara karşılık mahiyetinde söylediği ileri sürülmektedir.²⁴

Cehmîler sıfatları nefy edişlerini şu şekilde açıklamaktadır:

"Allah şey değildir (lâ şey'e), O şeyden değildir (mâ min şey'in), O bir şeyin içinde değildir (mâ fi şey'in). Ne bir şeyin niteliği (sıfat), ne bir şeyin bilgisi (ma'rife) ne de bir şeye dair zan (tevehhüm) O'na izafe edilebilir. O, ancak sezgi ile (bi't tahmîn) bilinir."²⁵ Dolayısıyla Cehmîler teşbihe düşmemek adına Allah'ı bütün sıfatlardan tenzih etmiş olmaktadır.²⁶

Öbür taraftan Müşebbihe ve Mücessime'ye karşı mücadele veren Mu'tezile de zamanla sıfatların nefyi noktasına yaklaşmıştır. Mu'tezile'nin kurucusu sayılan Vâsil b. Atâ'dan (ö. 131/748) sonra gelen Mu'tezilîler, felsefî düşüncelerden etkilenmişler ve zamanla sıfatları nefyetmişlerdir.²⁷ Neticede bu sebepten ötürü "mu'attıla"

²¹ Hayri Kırbaoğlu, *Ashab'ül Hadise Göre Allah'ın Sıfatları Problemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1983), 155.

²² Kırbaoğlu, *Ashab'ül Hadise Göre Allah'ın Sıfatları*, 155.

²³ Cornelia Schöck, "Cehm b. Safvân (ö. 128/745-9) ve 'Cehmiyye' ile Dırâr b. Amr (ö. 200/815)", *Başlangıçtan Günümüze İslam Kelamı*, ed. Sabine Schmidtke, ter. Orhan Şener Koloğlu vd. (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 96-97.

²⁴ Ebu'l Muin en-Nesefti, *Bahru'l-Kelâm*, ter. Yusuf Arıkaner (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2010), 46.

²⁵ Schöck, "Cehm b. Safvân", 105-106.

²⁶ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, çev. Ethem Ruhi Fıçlalı (İstanbul: Kalem Yayınları, 1979), 194-195.

²⁷ Mevlüt Özler, "Allah'ın İsim ve Sıfatları", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 226-229; Işık-Serdar, *Sistemik Kelam*, 197.

olarak isimlendirilmişlerdir.²⁸ Aslında Mu'tezile'yi mu'attıla olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü onlar Müşebbihe ve Mücessime'ye bir tepki olarak ortaya çıkmışlardır. Ayrıca görüşlerinin esası sıfatları tamamen inkâr üzerine değil; sıfatları Allah'ın zâtıyla "bir" kılma üzerinedir. Fakat bu görüşlerin izahatında bazı metodik hatalar yaptıkları için bazı Mu'tezili âlimler sıfatların nefyi neticesine varmışlardır.²⁹

Zât sıfat ilişkisi konusunda ortaya çıkan ihtilaflar ilk defa Müslümanlar arasında çıkmış değildir. Yahudi keliminde insan ile Allah arasında benzerliğin varlığını kabul eden ekoller hiçbir zaman eksik olmamıştır. Şehristânî'ye göre teşbîh Yahudilerde tabiat halindedir.³⁰ Onlar Allah'ın tıpkı bir insan gibi istivâ ettiğine, insanlar gibi ayakları olduğuna ve arşı yarattıktan sonra ayaklarını birbiri üzerine atıp sırtüstü uzandığına inanırlardı. ³¹ Hatta Kur'ân'a göre şu âyet bunların tutumunu açıkça ortaya koymaktadır: "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanacak değiliz!" ³² Allah'ın bilinip tanınması açısından O'nun sıfatlarını açıklamak gerekli olmuş; fakat O'nun biricik olduğunun da kavratılması için İslam düşünce tarihinde çeşitli ekoller ortaya çıkmıştır. Bunları üç grupta ele almak mümkündür. Birincisi Allah'ın insana veya cisme benzeten Müşebbihe ve Mücessime fırkasıdır. İkincisi, teşbîhe düşmemek için Allah'ın zâtının dışında kadîm herhangi bir sıfatı olmadığını dile getiren Mu'tezile ekolüdür. Üçüncüsü ise Allah'ın yarattıkları ile münasebet halinde olduğunu göstermek için insan anlayışının alanına giren ve Allah'ı bazı sıfatlarla nitelendirmek gerektiğine inanan ve bunun yanı sıra ulûhiyyetle bağdaşmayan bazı kavramları O'nun zâtından ayrı tutmanın zorunlu olduğunu savunan Ehl-i Sünnet anlayışına mensup ekollerdir.³³

²⁸ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, haz. Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Litera Yayınları, 2011), 35-36.

²⁹ Detaylı bilgi için bkz. Seyfeddin el-Âmidî, *Çayret'ül-Merâm fi 'ilmi'l-Kelâm*, nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf (Kahire, 1971), 38-51.

³⁰ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 101.

³¹ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 198

³² *Hakk'ın Da'veti Kurân-ı Kerîm Meâli*, Ömer Çelik (16 Haziran 2023). Âyetin aslı şu şekildedir:

“حَتَّىٰ تَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ”.

³³ Râzî, *Allah'ın Aşknlığı*, 15.

2. Sıfatlar Tasnifi

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki sıfatların tasnifi konusunda bir netlik yoktur. Kelamcılar sıfatları farklı noktalardan hareketle ikili, üçlü ve dördümlü gruplara ayırarak ele almışlardır.³⁴ Bu farklılığın sebebi belli başlı sıfatların bağımsız mı ele alınacağı yoksa bir başlık altında mı toplanacağı düşüncesidir. Mesela çoğu kelamcı fiilî sıfatları ayrı ele alırken; Mâtûrîdî kelamcılar fiilî sıfatları, sübûtî sıfatların içinde “tekvîn” başlığı altında ele almışlardır. Yine kimisi haberî sıfatları tenzîhî/selbî sıfatlar içinde ele alırken; kimisi ayrı başlık olarak incelemiştir.³⁵ Bu çalışmada konu bu husustaki en genel kabul dikkate alınarak dört³⁶ başlıkta ele alınmıştır.

2.1. Sıfât-ı Tenzîhiyye/Tenzîhî Sıfatlar

Sıfât-ı Selbiyye diye de anılan bu sıfatlar Allah'ın zâtına layık olmayan, Allah için acizlik ve eksiklik ifade eden manaları O'ndan nefyeden ya da uzak tutulmasını sağlayan sıfatlardır. Başka bir deyişle bu sıfatlar Allah'ın ne olmadığını ifade etmektedir. Sayıları hakkında kesin bir rakam belirtilmemekle birlikte bu sıfatların hepsi tevhid ilkesini destekleyici mahiyette görülmüş ve kelam kitaplarında sırasıyla vücûd, kıdem, bekâ, muhâlefetü'n li'l-havâdis, kıyâm bi-nefsihi ve vahdâniyet şeklinde işlenmiştir.³⁷ Bunlardan *Sıfât-ı Nefsiyye* diye de anılan vücûd sıfatı yokluğu düşünülemez anlamına gelmektedir. Kıdem, Allah'ın varlığının ezeli olması, kendinden önce herhangi bir varlığın bulunmuyor olması demektir. Bekâ, O'nun varlığının sonunun olmaması, hakkında fenâ ve zevâlin muhâl olması demektir. Muhâlefet'ün li'l-havâdis, Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir yönden yarattıklarına benzememesidir. Yani bu sıfat Allah'ı her türlü müşâbehetten nefyeder. Kıyâm bi-nefsihî, Allah'ın ne var olmada ne varlığının devamı hususunda hiçbir şeye ihtiyacının olmaması, mutlak manada zâtı gereği

³⁴ Ramazan Yıldırım, “Ulûhiyyet”, *Sistematik Kelam*, ed. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 83-84; Işık - Serdar, *Sistematik Kelam*, 211.

³⁵ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 112.

³⁶ Özler, “Allah'ın İsim ve Sıfatları”, 229.

³⁷ Özler, “Allah'ın İsim ve Sıfatları”, 230. Sıfatların tasnifi hakkında ayrıca bkz. Mehmet Tözlüyurt, “Kur'an'da Allah ve İnsanın Sonsuzluğu Üzerine Bir İnceleme”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 197-198.

kendi kendine kâim olması demektir. Vahdâniyet, Allah'ın tüm yönleriyle ulûhiyyette denginin olmaması, taaddüdün O'nun için mümteni' olması demektir.³⁸

2.2. Sıfât-ı Sübûtiyye/Sübûtî Sıfatlar

Allah'ın zâtına nispet edilen ve O'nun ne olduğunu ifade eden sıfatlardır. Öyle anlaşılıyor ki âlimler ulûhiyet makamına veciz; fakat kâmil manada nitelendirmek, bunun yanında âlemin yaratılış ve idare edilmesini temellendirmek üzere altı sıfatı tercih etmişler, yaratıcının yaratılmışlara yönelik mesajlarını dile getirmek amacıyla kelâmı da katarak bir sübûtî sıfatlar çerçevesi meydana getirmişlerdir: Hayat, ilim, semî', basar, kudret, irâde ve kelâm.³⁹ Selbî sıfatların Allah'a izafe edilmesinde herhangi bir ihtilaf söz konusu olmazken; sübûtî sıfatlarda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Eş'arilere göre yedi, Mâtürîdîlere göre sekiz sübûtî sıfat vardır. Mu'tezile'ye göre ise tevhide aykırı olduğu için müstakil olarak sıfatlar yoktur.⁴⁰ Tevhid ilkesinde titiz davranan Mu'tezile kelamcıları söz konusu altı kavramı söz gelimi "hayat", "ilim" şeklinde değil; "hay", "âlim" biçiminde açıklamışlardır.⁴¹

Mâtürîdîye kelamcılarının göre sübûtî sıfatlar hayat, ilim, sem', basar, irâde, kudret, kelâm ve tekvîndir. Allah'ın fiilî sıfatlarını temsil eden tekvîn bu seriye sadece onlar tarafından eklenmiştir. Bunun sebebi tekvînin de Allah'ın zâtıyla kâim ezeli bir sıfat olduğunu vurgulamaktır. Eş'arilere gelince tıpkı Mâtürîdî kelamcılar gibi düşünmüşler; fakat tekvîni kudret sıfatı kapsamında değerlendirmişlerdir.⁴²

Sübûtî sıfatların ise kısaca şu şekilde açıklandığı görülmektedir: "Hayat", Allah'ın diri ve canlı olması, ölümün O'ndan uzak olmasıdır. Her ne kadar hayat mahlûklar için de kullanılsa mahlûkatın hayatı geçici, sonradan ve maddîdir. Allah ise hakikî anlamda bir hayat sahibidir. "İlim" sıfatı, Allah'ın ezelden ebede kadar olmuş, olan ve olacak olan her şeyi sonsuz ilmi ile bilmesi, cehaletin O'ndan uzak

³⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 300-301; Yıldırım, "Ulûhiyyet", 84-92; Işık-Serdar, *SistematiK Kelam*, 212-220.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 300-302.

⁴⁰ Işık - Serdar, *SistematiK Kelam*, 220-221.

⁴¹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 174.

⁴² Işık - Serdar, *SistematiK Kelam*, 220-221. Tekvin'in ezeli sıfatlardan olduğunu kabul eden Mâtürîdî âlimlerden bazılarının konuyu ele alış şekilleri hakkında bkz. Abdullah Demir, *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 86-87, 90-91.

olmasıdır. “İrâde”, herhangi bir zamanda baskı ve zorlama olmaksızın, yapılması ve yapılmaması söz konusu olan iki durumdan birini tercih etmeyi ifade eden bir sıfattır. Bu sıfat sadece mümkinât için geçerlidir. Çünkü olmak ve ya olmamak mümkünler için söz konusudur. Meselâ âlemin varlığa gelmesi irâde sıfatı için bir delildir. “Kudret”, Allah’ın bütün evrende irâde ve ilmüne göre tasarrufta bulunması, güç yetirememe ve acizliğin O’ndan uzak olması demektir. “Sem” herhangi bir organa ihtiyacı olmaksızın işitmesi, basar ise Allah’ın herhangi bir organa ihtiyacı olmaksızın görmesi, O’nun görmesinin her şeyi kuşatması demektir. İslam âlimleri Allah’ın görmesini ifade etmek için “Allah karanlık bir gecede siyah bir kayanın üstündeki siyah karıncayı görür.” demişlerdir. “Kelâm”, Allah’ın ses, harf ve kelimeye ihtiyacı olmaksızın konuşmasını ifade eder. “Tekvîn”, Allah’ın bir şeyi yokluktan varlığa getirmesidir. Tekvîn sıfatı da mümkinat için geçerlidir. Çünkü tekvîn, yaratmak, rızık vermek, öldürmek gibi fillerin genel adıdır ve bu fillerin nesnesi mahlûklardır.⁴³

2.3. Sıfât-ı Fi’liyye/Fiilî Sıfatlar

Fiilî sıfatlar, Allah kâinat ve Allah insan ilişkisini ifade eden sıfatlardır. Allah dilediğini yapan olduğu için fiilî sıfatlar Allah’a vâcip değil; mümkündür. Bu sebepten bu sıfatların diğer adı da câiz sıfatlardır. Fiilî sıfatlardan başlıcaları, tahlîk (yaratma), ihdâ (hidayet verme) ve idâl (dalâlette bırakma), irsâl (peygamber gönderme) ve inzâl (kitap indirme), ba’s (öldükten sonra diriltme) ve haşr (hesaba çekmek için bir araya toplama), ten’îm (nimet verme) ve ta’zîb (azaplandırma) şeklinde sıralanabilir.⁴⁴

Fiilî sıfatlar, Ebu Hanife ve onun görüşlerinin dönemlerindeki temsilcileri Mâtürîdîyye koluna mensup âlimler tarafından tekvîn sıfatı kapsamında ve dolayısıyla sübûtî sıfatlar içerisinde Allah’ın zâtıyla kâim ezeli sıfatları olarak kabul görmüştür. Nihayetinde halk, ihyâ, imâte, terzîk gibi sayısız denecek kadar çok olan bu sıfatların tamamı Mâtürîdî âlimlerce tekvin kelimesi ile karşılanmıştır.⁴⁵

---

⁴³ Işık - Serdar, *Sistematik Kelam*, 212-233.

⁴⁴ Işık - Serdar, *Sistematik Kelam*, 239.

⁴⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 174.

2.4. Sıfât-ı Haberiyye/ Haberî Sıfatlar

Öncelikle ifade edilmelidir ki haberî sıfatlar isimlendirmesi, aslında sıfatların en genel anlamda aklî ve haberî olarak ikiye ayrıldığını göstermektedir. Bu gruptandırılmaya göre selbî, sübûtî ve fiilî sıfatlar esasında aklî sıfatlar olmakta, bunun dışında kalan yed, vech, kadem, isba' gibi âyet ve hadislerde geçen fakat bağlamlarından koparılmadan (siyak ve sibak) mecazî olarak yorumlanan bu nitelendirmeler de haberî sıfatlar olarak adlandırılmaktadır.⁴⁶

Bu sıfatlar gerçek mana ve mahiyetlerinin kapalı olmasından dolayı “mütesâbih sıfatlar” olarak da adlandırılmaktadır. Haberî sıfatlardan Allah'ın zâtıyla ilgili olanlar bulunduğu gibi, fiilleriyle ilgili olanlar da vardır.⁴⁷ Nitekim haberî sıfatlar konusunda da farklı tasniflemelerin yapıldığı görülmektedir. Söz gelimi Bulut'un yaptığı sınıflandırmaya göre haberî sıfatlar “Allah'ın zâtını ifade edenler, organ izafesiyle niteleyenler, hareket izafesiyle niteleyenler, duygu ve huy izafesiyle niteleyenler, mekâna bağlı sıfatlar ve cisme benzetererek niteleyen sıfatlar şeklinde altı kısma ayrılır. Nefs, şahıs, suret Allah'ın zâtını ifade edenlerdir. Vech, 'ayn, yed, kabza, yemin, keff, sâid, isba', esabi', enâmîl ve batşa (yakalama), ricl (ayak), kadem (ayak) ve sâk (bacak), cenb (yan) organ izafesidir. Kelam ve savt, nefha ve nefes (üfleme), ityân ve mecî (gelmek), nüzûl ve 'urûc (inmek ve yükselmek), bürûz, tecellî ve zuhur (apaçık şekilde görme), likâ (kavuşma) ve ref (kaldırma) hareket izafesidir. Dıhk (gülmek), rahmet ve gazap, taaccüp (hayret etmek), ferah ve beşâset (sevinmek), hayâ (utanma) ve istihza (alay etmek) duygu ve huy izafesidir. Kurban, dunuv, tedellî ve mâiyye (yaklaşma), istivâ ve had (sınırlama), sema (üst, fevk), Makam-ı Mahmud (mutlak manada hamd etme) mekana bağlı sıfatlardır. Nur, samed, hicab (Allah'ın keremini ve ihsanlarını kullarına iletmeye mani oluşu) ve ru'yetullah cisme benzetererek nitelenen sıfatlarıdır.”⁴⁸ Haberî sıfatlar konusunda şu ifade edilmelidir ki Kur'ân-ı Kerîm'in ilk muhataplarını teşkil eden

⁴⁶ Recep Ardoğan, “‘Yed’ in Ayetlerde Allah'a İzafe Edilmesiyle İlgili Kelamî Yaklaşımlar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (2017), 8-9.

⁴⁷ Mehmet Tözlyurt, “Sâd Suresi Bağlamında Mâtürîdî'nin Kelamî Görüşleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/72 (Ağustos 2020), 1017.

⁴⁸ Bulut, *Haberî Sıfatlar*, 139-284.

Araplar, putlara tapan insanlar oldukları için, Allah tasavvurları cisim üzerineydi. Dolayısıyla onların anlayışlarına hitap edebilmek için Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan beyanlar bazen muhatabın anlayış kabiliyeti ve içinde bulunduğu dünya ile bağlantılı olmuştur.⁴⁹

Sıfatlar tartışmasının önemli bir yönünü bu vasıfların nasıl anlaşılması gerektiği hususunun oluşturduğu aşikârdır. Yukarıda sözü edilen yed, vech, 'ayn gibi nitelikler aynı zamanda insanlara ait özellikler olduğu için bunların Allah'a atfedildiğinde anlamlı hale gelmesi için nasıl yorumlandığı oldukça önemlidir. Bu sıfatların anlaşılması, teşbîh ile tenzîh arasında bir ayrım noktası olarak ortaya çıkmış; bazı âlimler teşbîhi, sıfatların ispatı; bazıları da tenzîhî, sıfatların nefyi olarak algılamışlardır. Bütün bu birikim bize kelimcilerin ilahî mesajı anlama ve te'vil yöntemlerine ve yine dinde akla nasıl bir konum verdiklerine dair ipuçları sunmaktadır. Bu durum, aynı zamanda sıfatlar konusunun kelim ilmi açısından oldukça önemli olduğunu göstermektedir.⁵⁰

Haberî sıfatlar, bir taraftan da nas yoluyla sabit olan sıfatlar anlamına gelmekte olup aslında sıfât-ı tenzîhiyye içinde mütalaa edilir. Allah'ın isim ve sıfatları nas yoluyla sabit olduğu halde bu sıfat grubu sözlük anlamı dolayısıyla yaratılmışlık özelliği taşıdığı için Allah'a izafe edilmesi düşünülemeyeceğinden ayrıca haberî olarak isimlendirilmiştir. Allah'a cismâniyet atfedenenlerin dışında çoğu âlim vech, 'ayn, yed, kadem, istivâ, mecî gibi sıfatları te'vile tabi tutmuştur. Ehl-i Hadis ekolüne mensup âlimler (Bunların daha çok Selefiyye şeklinde konu edildiği malumdur.), yaratılmışlara benzetmemek adına "Allah'a mahsus vech, 'ayn, yed ve arş" demek suretiyle bir nevi icmalî te'vile gitmiş, diğer âlimler de kendi yöntemleri çerçevesinde haberî sıfatlar konusunda te'vil yapmışlardır.⁵¹

⁴⁹ U. Murat Kılavuz, *Allah'a İman*, ed. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 98.

⁵⁰ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 115.

⁵¹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 115-19.

Şu da var ki Kur'ân-ı Kerîm'de teşbîh yani Allah'ın diğer varlıklara benzediği düşüncesini akla getirecek ifadeler yanında tenzîhi vurgulayan çok ifade de vardır.⁵² Dolayısıyla haberî sıfatlar konusunda yapılması gereken öncelikle bunların var olduğunu kabul etmek, sonra bunların Allah'a izafe edilmesinde herhangi bir şekilde de olsa yaratılmışlarınkine benzemediğini ifade etmek, daha sonra bu sıfatları Allah'ın şanına yakışan bir manada yorumlamak ve bunun yanında mahiyetlerini en doğru şekilde Allah'ın bileceğini ifade etmektir.

Söz konusu yorumlara ilgili kelimelerin Arap dilindeki kullanım şekillerinin yön verdiği hususunda da şüphe yoktur. Meselâ “yed” kelimesi Arapça 'da gerçek anlamının dışında mecaz olarak kudret ve nimet, yardım etmek, kontrol altına almak, mülkiyet ve kuvvet anlamlarında da kullanılmaktadır. Yani yed kelimesi kullanıldığı bağlama göre değişebilmektedir. Araplar pinti kelimesi için (اليد مغلول)/(mağlûl'ul-yed) deyimini kullanırlar. Türkçede de eli kapalı veya eli sıkı olmak cimrilik demektir. Eli açık ise (مبصوط اليد)/(mubsut'ul yed) olarak kullanılır. Bu da tıpkı Türkçedeki gibi cömert anlamına gelir.⁵³ Bahsettiğimiz bu kullanım Kur'ân'da “...Allah'ın eli çok sıkıdır, dediler... aksine Allah'ın eli açıktır.” âyetinde⁵⁴ geçmektedir.

Araplar (الأمر بيدك)/(el emr-u bi-yedik) deyimini “iş senin elinde” şeklinde kullanarak yetkinin muhatapta olduğunu ifade ederler. Yani gücü muhataba tahsis etmişlerdir. Yine Arap şiirlerinde rüzgara da güç tahsis edildiği görülmektedir. “....Yuları kuzey rüzgarının elindedir.”⁵⁵ ifadesinde rüzgarın gerçek bir eli olduğunu değil; gücü olduğu anlaşılmaktadır. “Yed”in kuvvet ve kudret anlamı “Biz onlar için ellerimizin (kudretimizin) meydana getirdiklerinden birtakım hayvanlar yaratmışız da onlara sahip bulunuyorlar.”⁵⁶ ve “Ey İblis! O benim kudretimle yarattığıma secde etmene ne

⁵² Vech, yed, kabza gibi kelimelerin geçtiği bazı âyet-i kerîmelere metnin ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir. Tenzîh konusunun doğrudan kendisiyle irtibatlandırıldığı âyet için bkz. eş-Şûrâ 42/11.

⁵³ Râgıb el-İsfahânî, *el Müfredat*, çev. Abdulkaki Güneş- Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 1191-1194.

⁵⁴ Muhammed Esed, *Kuran Mesajı* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 204, el-Mâide 5/64.

⁵⁵ Abdurrahman Özdemir, *Lebîd b. Rebîa el-Âmirî ve Divanı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2007), 218.

⁵⁶ *Diyânet İşleri Yeni Meali* (Erişim 16 Haziran 2023) Yâsîn 36/71.

engel oldu?”⁵⁷ âyetlerinde de görülmektedir. Burada anlatılmak istenen yaratmanın eşsizliğidir. Nasıl ki bir şeyi kendi elimizle yapmamız çok kıymetlidir, onu özenerek yaparız; Allah da kendisi için el kelimesini kullanmış ve bu manayı bizim zihnimizde canlandırmak istemiştir. Yoksa kast edilen Allah’ın somut bir eli olduğu değildir.⁵⁸ “Yed”in yardım ve destek anlamında kullanım örneğini ise “Allah’ın eli onların eli üzerindedir.”⁵⁹ âyetinde görülmektedir. Bu fikri “Kulum bana nafilerle ben onu sevene kadar yaklaşır. Ben onu sevdiğimde ise, kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle tuttuğu eli olurum.”⁶⁰ şeklindeki rivayet de desteklemektedir.⁶¹

Vech, alın, yüz anlamına gelir. “Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâkî kalacak.”⁶² “Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır.”⁶³ “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”⁶⁴ “Allah’ın rızasını isterler.”⁶⁵ “Size sırf Allah’ın rızası için yemek yediyoruz.”⁶⁶ örneklerinde olduğu gibi çeşitli âyetlerde Allah’ın vechlerinden söz edilmektedir. Bu âyetlerde vech, Allah’ın kendi zâtı anlamında kullanılmıştır.⁶⁷

En’âm suresinin 65. âyet-i kerîmesi⁶⁸ nazil olduğunda Hz. Peygamber, “Allah’ın vechine sığınırım.” buyurmuştur.⁶⁹ Burada kast ettiği Allah’ın kendi zâtıdır. İstivâ sıfatına gelince, *على* harfi cerri ile kullanıldığında istilâ anlamına gelmekte olup

⁵⁷ Elmalılı Hamdi Yazır Meali (Erişim 16 Haziran 2023) Sâd 38/75.

⁵⁸ Râgıb el-İsfehânî, *el Müfredat*, 1191-1195.

⁵⁹ El-Fetih 48/10.

⁶⁰ Buhârî, *Rikâk/Babu’t Tevadu’*, 11/341, hadis no: 6502.

⁶¹ İsfhânî, *Müfredât*, 1191-1195; Topaloğlu - Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 116-119; Hüseyin Topal, “Kur’ân’da “Yed” Kelimesi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 157.

⁶² *Diyanet Vakfı Meali* (Erişim 16 Haziran 2023) er-Rahmân 55/27.

⁶³ *Diyanet İşleri Yeni Meali* (Erişim 16 Haziran 2023) el-Bakara 2/115.

⁶⁴ *Diyanet Vakfı Meali* (Erişim 16 Haziran 2023) el-Kasas 28/88.

⁶⁵ *Hakk’ın Da’veti Kurân-ı Kerîm Meâli (Ömer Çelik)* (Erişim 16 Haziran 2023) er-Rûm 30/38.

⁶⁶ Elmalılı Hamdi Yazır Meali (Erişim 16 Haziran 2023) el-İnsan 76/9.

⁶⁷ İsfhânî, *Müfredât*, 1136-1138.

⁶⁸ el-En’âm 6/65. “فَلَنْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيعًا لِّعَلَّاهُمْ يَفْقَهُونَ”
”وَيُذِيقُ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ أَنْظُرُوا كَيْفَ تُصَرِّفُ الْآيَاتِ”

⁶⁹ Buhârî, “Tevhîd”, 16.

“*Rahman arşa istiva etmiştir.*”⁷⁰ âyet, Rahman arşı istila etti/hükümranlığı altına aldı anlamına gelmektedir. Diğer bir yoruma göre de âyet gök ve yerdekilerin Allah’a istiva ettiğini yani Allah’ın isteğine göre istikamet bulmuş olduğu anlamına gelmektedir. اِلَى harfi cerri ile kullanıldığında, tedbir ve planlama anlamına gelmektedir. Nitekim *Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi.*”⁷¹ âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.⁷² Gazzâlî de Allah’ın arşa istivâ etmesinin kurulma manasında olduğunu; fakat bu kurulmanın maddî anlamda olmadığını söylemektedir. Çünkü bir mekâna kurulmak ancak cisimlere özgüdür. Bir cisim ancak bir cisme yerleşebilir. Bunun dışında bir cisim bir yere yerleştiğinde bir yön tarafından kuşatılmış olur ki bunların hepsi Allah için mümtendir.⁷³ Yine yukarıdan aşağıya inmek anlamına gelen “nüüzül” kavramı sadece hadislerde geçen haberî sıfatlardandır. Hz. Peygamber (s.a.v) teheccüt namazına teşvik etmek üzere şöyle buyurmuştur: “*Gecenin son üçte biri kaldığı zaman Rabbimiz her gece dünya semasına iner ve bana kim dua ederse duasını icabet edeyim, benden kim bir şey ister ki onun dileğini vereyim, benden kim mağfiret diler ki günahlarını örteyim.*”⁷⁴ buyurur. Buradaki “inmek” Allah’ın lütüf ve ihsanlığı indirmesi anlamında mecazî bir iniş veya teheccüt namazı kılan kimseye Allah’ın rahmeti ile dileklerini yerine getirmek ve günahlarını bağışlamak suretiyle yönelmesi şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁵

3. İtikadî Mezheplerin Sıfatlar Hakkındaki Görüşleri

Çalışmamızda itikadî konularda görüş beyan eden ekol ve mezheplerin sıfatlar konusunda ortaya koydukları tavra kısaca göz atmak yerinde olacaktır. Burada İslam Mezhepleri Tarihinde önemli bir esas olan kronoloji ve süreç takibi hususunu dikkate alarak Mu‘tezile, Ehl-i Hadîs, Eş‘arîlik ve Mâturîdîlik’in konu hakkındaki görüşlerine genel hatlarıyla işaret edilmiştir. Zira söz konusu ekol ve grupların Allah’ın sıfatları ve haberî sıfatlar başta olma üzere ileri sürdüğü görüşlerde İslam

⁷⁰ *Hakk’ın Da’veti Kurân-ı Kerîm Meâlî (Ömer Çelik)* (Erişim 16 Haziran 2023) Tâhâ 20/5.

⁷¹ *Diyanet Vakfı Meali* (Erişim 16 Haziran 2023) Fussilet 41/11.

⁷² *İsfehânî, el Müfredat*, 530-533.

⁷³ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisat fi’l İ’tikad*, nşr ve çev. Osman Demir (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 58.

⁷⁴ Buhârî, “*Teheccüd*”, 14.

⁷⁵ Kılavuz, *Allah’a İman*, 98-101.

Tarihinde özellikle ilk üç asırda dönemin özellikle siyasî olmak üzere dinî sosyo-kültürel hayatı bağlamında yaşanan fiilî durumla yakından bağlantılı olacağı muhakkaktır.

Burada konu hakkında başka bir hususa daha işaret edilmesinde fayda vardır. Sıfatlar konusu ele alınırken farklı disiplinlerdeki çalışmalarda daha çok selef ve halef âlimleri şeklinde bir ayırımla konunun işlendiği görülmektedir. Oldukça genel olan ve aslında daha çok Ehl-i Hadis'in kendi anlayışını merkeze alarak olay ve olguları taksim edip kategorileştirmesinin etkisinde olduğu görülen söz konusu bu yaklaşımın günümüz verileri itibariyle konuları hakkıyla değerlendirme hususunda birtakım sıkıntılar barındırdığı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bugün itibariyle gerek İslam Mezhepleri Tarihi gerek Kalam alanındaki uzmanların konuya ilişkin mülahazalarının dikkate alınması ve bu konuyu daha çok en genel anlamıyla zihniyetler⁷⁶ üzerinden, özelde de her ekol ve mezhebin kendi içerisinde zamana ve mekâna göre ve de akıl-nakil ilişkisi bağlamındaki tavır farklılıklarını göz önünde bulundurarak ele alınması daha uygun görünmektedir. Selef kelimesinin özellikle yakın zamanlarda içeriği ve kullanılışındaki keyfilik sebebiyle Müslümanların karşı karşıya kaldıkları açmazların fark edilmesini güçleştiren bir kavram olmasının yanında,⁷⁷ “katı gelenekçilikten ilkesel gelenekçiliğe; geleneği inkârdan ihyâ ve islahâ; dini ve aklı hurafelerden temizlemekten dinî yenilik ve İslam modernizmine varıncaya kadar birbirinden bambaşka pek çok tarz ve tavrın bu kavramla nitelendirilmesi”⁷⁸ konu hakkında gösterilmesi gereken hassasiyeti açıkça göstermektedir.

---

⁷⁶ Kelâm ilminde birbirinden farklı zihniyetlerin temel konulara yaklaşımı hakkında bkz. Mehmet Evkuran, *İslam Kelâmında Zihniyetler* (Ankara: Ankara Okulu, 2019). Mezhepleri zihniyetlere göre tipolojileştirilmesi hakkındaki bir çalışma ile ilgili olarak bkz. Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2008), 55-66. Türkiye’de yürütülen Mezhepler Tarihi çalışmalarında zihniyet analizinin merkeze alınmasının gereği ve önemi hakkındaki mülahazalar ve gelişmeler hakkında bkz. Osman Aydın, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İslâm Mzehepleri Tarihi Yazıcılığı* (Ankara: hititkitap Yayınevi, 2008), 322-333.

⁷⁷ Hasan Onat, “İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şii-Selefi Kutuplaşması”, *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 1/1-2 (2015), 110.

⁷⁸ Cenksu Üçer - Münevver Toköz, “Hasan Onat’ın Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları ve Alana Katkısı”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 23 (2021), 19-20. 3-42. Konunun detayları hakkında bkz. Mehmet Ali Büyükkara, “11 Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefîyye ve Cihadî Selefîyye”, *Dinî*

Selef ve halefi, Ehl-i Hadis'in kendi kabulleri çerçevesinde ilk üç asırda te'vilden uzak duranları merkeze alarak kullanmak yerine her mezhep, ekol, anlayış ve grubun kendi selefi ve halefi olduğu gerçekliğinde kullanmak olguya daha uygun olacaktır. Zira Kutlu'nun zihniyet tipolojileri hakkında yaptığı değerlendirmelere ve kategoriler dikkate alındığında⁷⁹ söz konusu özelliklere sahip kişi ve grupların sahabe döneminden bugüne her devirde olacağı şüphesizdir. Bu noktada kastımızı daha açık ortaya koymak için iki sahabî alimi örnek vermek yerinde olacaktır. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ile Abdullah b. Abbas'ın (ö. 68/ 687-88) durumlarının kastımızı açıkça ortaya koyduğu düşünülmektedir. İlk Müslümanlardan ve aşere-i mübeşşereden sayılan Abdullah b. Mes'ûd, Ehl-i Rey'in sahabe temsilcilerinden biri ve Kufe tefsir ve fıkıh ekolünün kurucusu kabul edilmektedir. Nitekim İbn Mes'ûd nass olmayan durumlarda re'yle görüş beyan etmiş, kesin olarak hadis olduğu sabit olmayan sözlerle hadis imiş gibi amel etmektense re'y ve kıyasla ameli tercih etmiş ve müteşâbih âyetler hakkında te'vil yolunu benimsemiştir.⁸⁰ Abdullah b. Abbas'a gelince, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu ve Rasûlüllâh (s.a.v.) vefat ettiğinde 13 yaşlarında olan İbn Abbas, Mekke ekolünün kurucusu ve -her ne kadar âyetleri tefsir ederken aklı da esas alıp bazı icthadlarda bulunması ve edebiyatı da kullanması nedeniyle dirâyet tefsirinde de mahir olduğu dile getirilse de⁸¹- rivâyet tefsiri ya da me'sûr tefsirin sahabe içindeki ilk isimlerinden kabul edilir. Âyetlerin diğer âyetlerle, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve sahabenin sözleriyle tefsir edilmesi hususunda ilk örneklerden olan İbn Abbâs, aynı zamanda tefsirde eski Arap şiirini delil olarak kullanmış, ayrıca İslamî konular

Araştırmalar 7 / 20 (2004), 206-207; Mehmet Zeki İşcan, "Tarih Boyunca Selefi Söylem", *Eskiye 25* (2012) 57; Ferhat Koca, *İslam Düşüncesinde Seleflik Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 11; Muhyeddin İğde, "Selefliliğin Anlaşılması İle İlgili Bazı Mülhazalar", *Zâhiri ve Selefî Din Yorumu*, ed. Sönmez Kutlu (İstanbul: Kuramer yayınları, 2019), 427-431.

⁷⁹ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 55-66.

⁸⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 1/90-103; a. mlf., "Abdullah b. Mes'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/114-117; Ahmet Yaman, "Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2004), 8-13; Fatih Kanca, *Abdullah b. Mes'ûd* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 50-65.

⁸¹ Ali Özek, "Dirâyet Müfessiri İbn Abbas", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 68-74.

dışındaki bazı hususlarda da Yahûdî asıllı kişilerden istifade etmiştir. Bu tavırları gerek eski Arap şiirinin tefsirde delil olarak kabul edilmesine bir dayanak olarak kullanılması gerek İsrâiliyyât'a dayalı haberlerin kendisine dayandırılması gayretlerini ortaya çıkarmıştır.⁸² Dolayısıyla iki âlim sahabî de olsalar birbirinden farklı tavırlar sergilemiştir. Öyleyse bir taraftan gerek kişiler gerek anlayış, mezhep, ekol ve gruplar açısından her dönemin kendi içinde söz konusu zihniyet tipolojilerine göre dikkate alınması diğer taraftan her bir ekol, mezhep, anlayış ve grubun zaman ve mekâna göre farklılıklarının yine kendi içinde göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

3.1. Mu'tezile –Tenzîh ve Te'vîl

İslam Tarihinde özellikle 2. ve 3. hicrî asırlarda önemli etkiler gösteren Mu'tezile sıfatlar konusunu tevhid prensibi içerisinde ele almaktadır. Bu konunun ele alınması ise Vâsıl b. Atâ ile başlamıştır.⁸³ Mu'tezile'nin, Allah'ı bütün sıfatlardan tenzîh etme düşüncesi tevhid nazariyesinin temelini oluşturur. Allah'ın sıfatları, O'nun zâtının özüdür. O, zâtıyla âlim, kâdir, hayydır ve bu sıfatların zıddı ile vasıflanamaz.⁸⁴ Mu'tezilî bir âlim olan Ebû Hâşim el- Cübbâî (ö. 321/933) tarafından ortaya atılan ahval nazariyesine göre; O "hayy"dir denildiğinde Allah'ın zâtı ispat edilmekte ve ölü de O'ndan nefyedilmektedir. O "âlimdir" denildiğinde yine O'nun varlığı kabul edilmekte ve cehalet de O'ndan nefyedilmektedir. Keza diğer sıfatlar da böyledir. Bu ifadelerden Mu'tezile'nin zâttan ayrı sıfatları kabul etmedikleri anlaşılmaktadır.⁸⁵

Mu'tezile'nin bu düşüncesi ve tavrında düalistler, teşbîh ve teccîme düşen fırkalar ve Ehl-i Hadis'in Kur'ân kavramlarını hiçbir yorumlamaya tabi tutmadan olduğu gibi alması etkili olmuştur. Allah'ın eli, yüzü, oturuşu, arş gibi kavramların mecazî olarak alınıp yorumlanması gerektiğini savunmuşlardır. Aksi takdirde "Leyse

---

⁸² İsmail Lütfü Çakan – Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76-79; Faruk Görgülü, *Abdullah b. Abbas* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 85-107.

⁸³ Işık-Serdar, *Sistemantik Kelam*, 201.

⁸⁴ Osman Aydın, *Akılci Din Söylemi Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü* (Ankara: Hititkitap Yayınları, 2010), 47.

⁸⁵ Işık - Serdar, *Sistemantik Kelam*, 202-203.

kemislihî şeyün” (Allah'ın benzeri hiçbir şey yoktur.)⁸⁶ âyeti ile çelişen bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu âyet muhkem olduğuna göre Allah ile mahluk arasındaki her türlü benzerlik kaldırılmalıdır.⁸⁷

Mu'tezile sıfat görüşlerini beş temel prensiplerinden tevhid prensibine dayalı olarak sistematize etmiştir. Mu'tezile 'ye göre sıfatların kabulü zihnen bile olsa tevhidi zedeleyici bir durumdur. Bu sebeple ezeli sıfatları kabul etmemişlerdir. Bundan kasıt özellikle sübûtî sıfatlar denilen kısımdır.⁸⁸ Onlara göre “Allah hayat sahibidir.” dediğimizde hayat, Allah'tan ayrı bir sıfat olmakta ve Allah'a ortak olmaktadır. Bunun yerine “Allah hayydır” demek daha doğrudur.⁸⁹

Bu yüzden sıfatları şu şekilde izah ederler: İlim sıfatını üzerinden örnek verilecek olursa Mu'tezile'nin bu konudaki görüşü şu şekilde ifade edilebilir: “Allah zâtına ait bir ilimle değil; fakat sadece zâtı ile âlimdir.” Mu'tezile 'nin bu çıkarımının sebebine dair bir izah şu şekildedir:

“Allah bir ilimle âlim olsa idi bu ilmin ya kadîm ya da muhdes olmak gibi iki ihtimali bulunurdu. İlmin kadîm olması mümkün değildir. Çünkü bu kadîm olan iki varlığı zorunlu kılar. Bu ise bozuk bir görüştür. Keza bu ilmin muhdes bir ilim olması da mümkün değildir. Zira böyle olsaydı bu ilmi Allah ya kendinde veya başkasında veyahut da hiçbir mahalde olmamak üzere ihdas etmiş olsa idi bu takdirde Allah havâdise mahal olurdu. Hâlbuki havâdise mahal olan şeyler hâdistir. Allah'ın hâdis olması ise muhâldir. Şayet Allah ilmi başkasında ihdas etseydi Allah kendi haricinden gelen bir şey sebebiyle âlim olmuş olurdu. Bu da muhâldir. Allah'ın ilmi hiçbir mahalde olmamak üzere ihdas etmiş olması ise makul bile değildir. Geriye yalnız bir tek ihtimal kalmaktadır. Bu ise Allah'ın zâtıyla âlim olduğu durumdur.”⁹⁰

---

⁸⁶ *Diyânet İşleri Yeni Meali* (Erişim 16 Haziran 2023) eş-Şura 42/11.

⁸⁷ Aydın, *Akılcı Din Söylemi*, 49.

⁸⁸ Bağdâdî, *El-Fark*, 68.

⁸⁹ Işık - Serdar; *Sistemantik Kelam*, 206.

⁹⁰ Metin Yurdağür, *Allah'ın Sıfatları* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1984), 277-278.

Sonuçta Mu'tezile, sıfatların bir kısmını kabul etmiş, bir kısmını reddetmiş, bir kısmını ise tev'ile tabi tutmuştur. Bu sebeple de Mu'tezile "Mu'attıla" olarak anılmıştır.⁹¹

3.2. Ehl-i Hadîs (Selefiyye/Sıfâtiyye)- Mutlak Tenzîh, Tevakkuf ve Tevfîz

Ehl-i Hadîs'in (Selefiyye/Sıfâtiyye) Allah'ın sıfatları ve haberî sıfatlar başta olma üzere ileri sürdüğü görüşler yukarıda işaret edildiği üzere dinî sosyo-kültürel hayat bağlamında yaşanan fiilî durumla yakından ilişkilidir ve bu bağlamda Mu'tezile'nin tam zıddı görüşler ileri sürmüştür. Nitekim Ehl-i Hadîs ekolüne mensup âlimler müteşâbihât ile ilgili konuları daima teslimiyet ve iman çerçevesi içinde ele alıp aklın bu konulara müdahalesine karşı çıkmıştır. Te'vilden uzak durmanın yanı sıra teşbîhten de titizlikle kaçınarak Allah'ı hiçbir yaratılmışa benzetmemiş; O'nu tüm yaratılmışlardan ayrı tutmuştur.⁹² Ehl-i Hadîs geleneğine mensup olanların "Sıfâtiyye" olarak anılmasının sebebi, Allah'ın bütün sıfatlarını kabul etmesinden ileri gelmektedir.⁹³

Ehl-i Hadîs'in te'vilden uzak durmasının sebebi te'vilin zan içermesidir. Bir de Kur'ân-ı Kerîm'de⁹⁴ te'vilin ardına düşenler eleştirilmektedir.⁹⁵ Bu sebeple onlar âyetlerin zahirine inanırlar, bâtınının peşine düşmezler. Onlara göre Allah zaten bâtından sorumlu tutmamakta ve insanları da bunları bilmekle mükellef kılmamaktadır.⁹⁶ Dolayısıyla onların için "haberî sıfatların mahiyeti bilinebilir; fakat

---

⁹¹ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 115. Mu'tezilî Kâdî Abdülcebbar'ın bu konudaki görüşlerinin değerlendirilmesi hakkında bkz. Süleyman Narol, "Fahrüddîn Râzî ve Kâdî Abdülcebbar'ın Subûtî ve Haberî Sıfatlara Konu Olan Âyetlere Yaklaşımı ve Değerlendirmesi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi]* 6/1 (2015), 206-2013.

⁹² Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 115.

⁹³ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 115.

⁹⁴ Âl-i 'İmrân 3/7. Te'vil konusunda olumlu ve olumsuz tavır sergileyenlerin ilgili ayetle ilgili tutumları hakkında bkz. Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019), 250-255.

⁹⁵ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 115.

⁹⁶ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 115.

keyfiyetini bilinemez” düşüncesinde oldukları söylenebilir.⁹⁷ Onlara göre Allah arş üzerindedir, keyfiyetsiz iki eli ve iki gözü vardır.⁹⁸

Akla müracaat etmeksizin, inceden inceye fikir yürütmeden Kur’ân ve hadislerde geçen ifadelerin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiği çerçevesinde bir yol takip eden Ehl-i Hadîs’in bu konulardaki genel tavrı şu yedi görüşü etrafında görülebilir:

1. *Takdîs*: Allah’ı şanına layık olmayan şeylerden tenzîh etmektir. Mesela, Allah’a zıfâ edilen yed, suret ve parmak gibi ifadeler gerçek anlamda değil; mecaz anlamda anlaşılmalı ve bunun gibi mecazlı ifadeler üzerinde de kafa yormamalıdır.⁹⁹

2. *Tasdîk*: Hz. Peygamber (s.a.v) Allah’ı nasıl vasfetmişse onu öylece kabul etmek anlamına gelmektedir. Zira Hz. Peygamber, Allah’ı azamatine yakışan bir şekilde anlatmıştır.¹⁰⁰

3. *Aczi itiraf*: Müteşâbih âyetlerden murat edilenin ne olduğunu bilemediğini ve bilemeyeceğini itiraf etmektir. Çünkü bunların aksi yapılırsa hataya düşülebilir.¹⁰¹

4. *Sükût*: Müteşâbihi anlamak için soru sormamalı; soruya muhatap olan âlim ise susmalıdır.¹⁰² Soru soran kişiler bilmeyen birine sorarlarsa bilgisizliği artar, hatta küfre bile düşebilir. Bilgili birine sorarsa bu sefer de o âlimin anlattığı ince nüansları anlayamayacaktır.¹⁰³

5. *İmsak*: Müteşâbih âyetler üzerinde değişiklik yapmaktan çekinmektir. Bu konuda konuşmayı men etmektir.¹⁰⁴ Değişiklik yapmaktan maksat müteşâbih

---

⁹⁷ Ömer Aydın, “Haberî Sıfatları Anlama Yolları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 1(1999), 135-141; Osman Oral “Kelâmî Düşüncede Haberî Sıfat Problemi” *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/14 (2017), 204-209; Furat Akdemir, “İslâm Düşüncesinde Allah’ın Sıfatlarını Anlama Sorunu” *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 16001-16002.

⁹⁸ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslamiyyin*, 414.

⁹⁹ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 75.

¹⁰⁰ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 75.

¹⁰¹ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 75.

¹⁰² Yurdağür, *Allah’ın Sıfatları*, 277-278.

¹⁰³ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, 117.

¹⁰⁴ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, 117.

lafızları başka bir dile çevirmek, zâhirî manayı bırakıp te'ville tespit edilen muhtemel manalardan biri ile çevirmek demektir. O lafız nasılsa aynı şekilde çevirmek gerekir.¹⁰⁵ Gazzââlî, bu konuda haberî sıfatların geçtiği hadisleri bir bab başlığı altında toplamanın bile riskli olacağını söylemektedir. Çünkü aynı bab altında toplanması ilgili sıfatın bağlamını değiştirecektir.¹⁰⁶

6. *Keff*: Müteşâbih âyetler hakkında düşünmeyi kalben men etmektir.¹⁰⁷

7. *Marifet ehline teslim*: Müteşâbihâtın Rasûlüllah, sahabe, evliyâ ve ulemâ tarafından bilinebileceğini kabul etmektir.¹⁰⁸ Fakat Allah'ın gerçek varlığı kimse tarafından bilinemez.¹⁰⁹

Özetle Ehl-i Hadîs'in bu noktadaki görüşleri "isbât bilâ temsîl, tenzîh bilâ ta'til" şeklinde özetlenebilir. Yani temsile düşmeden ispat etmek, ta'til yapmadan tenzîh etmektir.¹¹⁰ Fakat şunu ifade etmek gerekir ki Ehl-i Hadîs de dâhil teşbîhe ve tecsîme karşı çıkan hangi mezhep olursa olsun, teşbîh ve tecsîmin reddi zorunlu olarak insanı te'vile götürmektedir. Fakat bu nevi te'vîl, icmâlî bir tevildir. Yani Ehl-i Hadîs anlayışına sahip âlimler burada "Allah'ın muradı şudur" demez. Fakat "Allah'ın eli bildiğimiz el değildir." demek de bir te'vildir. Dolayısıyla Ehl-i Hadîs'in bu yaklaşımının icmâlî te'vil şeklinde; Ehl-i Hadîs dışında özellikle kelimelerin bu konudaki yorumlarının ise tafsîlî te'vil olarak nitelendirildiği görülmektedir.¹¹¹

3.3. Ehl-i Sünnet Kelâm Ekolleri: Tenzîh ve Te'vîl

Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kelimelerin ortaya çıkması ve görüşlerinin sistemleşmesinde kendilerinden önceki ve zamanlarındaki ekol ve mezheplerin ana tartışma konularındaki yaklaşımlarının ve görüşlerinin göz ardı edilmemesi gerektiği aşikârdır. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet anlayışı içinde ortaya çıkan iki kelâm

¹⁰⁵ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 117.

¹⁰⁶ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâli, *İlcâmü'l-'Avâm 'an İlmi'l-Kelâm* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987), 3-33.

¹⁰⁷ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 76.

¹⁰⁸ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 76.

¹⁰⁹ Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, 117.

¹¹⁰ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi*, 138.

¹¹¹ Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi*, 118.

mezhebi hüviyetindeki Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik'in bütün görüşlerinde olduğu gibi genelde sıfatlar özeldir ise haberî sıfatlar konusunda kendi dönemlerine kadar gelen Mu'tezile ve Ehl-i Hadîs'in görüşlerinin yanı sıra hemen kendilerinden (özellikle Eş'arîlik için) önceki bir geçiş dönemi özelliği taşıyan dönemin âlimleri İbn Küllâb, Muhâsibî ve Kalânîsî'nin görüşlerinin göz önünde bulundurulmasında fayda vardır. Nitekim İbn Küllâb, Muhâsibî ve Kalânîsî Allah'ın ezeli sıfatları olduğunu kabul etmekte ve bunların Allah'ın zâtından ne ayrı ne de gayrı olduklarını söylemektedir. "Allah âlimdir" denirse bu O'nun ilim sıfatı vardır anlamına gelir. Haberî sıfatlara gelince bu alimlere göre bunlar da aynı şekilde vardır; fakat Allah'ın zâtının ne aynıdır ne de gayrıdır. Yed, 'ayn, vech, istivâ gibi sıfatlar Kur'ân'da geçmektedir. Bunlardan söz gelimi istivâ Allah'ın arşa teması söz konusu olmaksızın üstünde olmasıdır.¹¹²

Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kimilerince halef âlimleri şeklinde nitelendirilen ve hicri üçüncü asrın sonları ve dördüncü asırdan itibaren Kelam ve Mezhepler Tarihi ve haliyle İslam düşünce tarihi açısından önemli roller üstlenen Eş'arî ve Mâtürîdî geleneğe mensup âlimler de Allah'ın ulûhiyetiyle bağdaşmayan mana ve mefhumları bertaraf ederek tenzîh tavrı sergilemiştir. Onlara göre sıfatlar Allah'ın zâtının ne aynıdır ne gayrıdır (lâ hiye 'aynuhû ve lâ hiye gayruhû). Allah kemal ifade eden sıfatlarla vasıflanmış, eksiklik ve acz ifade eden vasıflardan da tenzîh edilmiştir. O'nun sıfatları hâdis değil; kadîmdir. Yaratılmışlarınkinden ayrıdır. O'nun hayy, âlim, kâdir, semî, basîr, mürîd ve mütekellim gibi ezeli sıfatları vardır. Bunların dışında hayat, ilim, sem', basar, irâde ve kelâm gibi mastar sigasında olan sıfatları da vardır.¹¹³ Ehli Sünnet anlayışına mensup kelâm ekol ve mezhepleri bunu söyleyerek sıfatların Allah'tan ayrı kadîm varlıklar olduğunu reddetmiştir. Yine bu ifade ile sıfatları O'nun zâtıyla aynîleştirmemiş olmaktadır. Çünkü Mu'tezile'nin sıfatları aynîleştiren tutumu Ehli Sünnet anlayışına mensup kelâm mezheplerine göre sıfatların inkârıdır. "O âlimdir, ama ilmi yoktur" demek "şu beyazdır; ama beyazlığı yoktur" demek gibidir. Bu durum da muhâldir. Sıfat ve zât

¹¹² Gölcük, *Kelam Tarihi*, 90-91. Bu dönem alimlerinin ilgili konularla ilgili görüşleri hakkında ayrıca bkz. Mustafa Yüce, "Hâris el-Muhâsibî'ye Göre Haberî Sıfatlar", *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 12/2 (2014), 278-290.274-294

¹¹³ Nûreddin es-Sâbunî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, ter. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: İfay Yayınları, 2017), 65.

Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi aynı ise sıfatın nefyi ile zâtın da nefyi gerekir ki bu düşünülemez. Fakat "Şu kişi âlim değildir." denildiğinde o kişinin varlığını kabul edilmekte; fakat ondan ilim sıfatını nefyedilmiş olmaktadır. Böylelikle Ehli Sünnet anlayışına sahip mezheplere mensup âlimler, "O hayydır ve ezeli olan hayatı vardır, O âlimdir ve ezeli olan ilmi vardır." diyerek Mu'tezile'den ayrı durmuştur.¹¹⁴

Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kelimcılara göre Allah'ın zâtı, sıfatları zorunlu kıldığından nasıl ki Allah'ın varlığı vâcip ise sıfatları da aynı şekilde vâciptir. Fakat sıfatlar Allah'ın zâtından bağımsız haller olmadığı için onlar vâcip ligayrihî, Allah ise vâcip lizâtihi olmaktadır. Yani her biri kendi varlığı dolayısıyla değil; Allah'a nispeti dolayısıyla vâcip ligayrihîdir.¹¹⁵

Haberî sıfatlara gelince, İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte, farklı dinî akım ve düşüncelerle karşılaşılması neticesinde özellikle teşbîh ve tecsîm düşüncesi karşısında Ehl-i Hadis'in mutlak tenzihçi anlayışı ya da tevakkuf ve tevfiçi tavrı yetersiz kaldığından Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kelimcülerin tenzih ile birlikte te'vil düşüncesini benimsemek zorunda kaldıkları görülmektedir. Fakat genel olarak ifade edilmesi gereken şey Ehl-i Sünnet anlayışına mensup kelimcüler için te'vilin sınırlarının nakle tabi olduğudur. Nitekim İmam Eş'arî'nin, "naklin zâhirini farklı bir manaya te'vil etmeyi mümkün kılan bir hüccet bulunmadıkça zahire bağlı kalmak esastır." sözü te'vilde takip ettikleri metodolojiyi göstermesi açısından önemlidir. Ehl-i Sünnet kelim ekollerinin te'vile gitmesinin bir diğer sebebi de avamın Kur'ân'ı daha iyi anlamasına yardımcı olmaktır. Bunun yolu da te'vildir. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet anlayışına sahip kelim ekollerinin genel yaklaşımına göre vech, "Allah'ın zâtı ve rızası" demektir ve bu vücûd sıfatı gibidir. Yed, Allah'ın kudreti, kuvveti ya da nimeti demektir. İki el ise iki kudret anlamına gelmekte olup ibdâ ve icâd anlamındadır.¹¹⁶ 'Ayn, Allah'ın ilmi, koruması veya yardımı; kurb, Allah'ın rahmeti;

---

¹¹⁴ Sâbunî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 65; Işık - Serdar, *SistematiK Kelam*, 208; Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Eş'arî Kelâmı el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, ter. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil (İstanbul: İz Yayınları, 2017), 43-49.

¹¹⁵ Işık - Serdar, *SistematiK Kelam*, 210.

¹¹⁶ Şemsüddin es-Semerkanî, *İslam İnanç İlkeleri*, Tahk-Ter-Değ. İsmail Yürük - İsmail Şık (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 69.

ityân ve mecî', Allah'ın emrinin gelmesi; nüzûl, Allah'ın ikram, rahmet ve merhametinin gelmesidir.¹¹⁷

Konuyu Eş'arîlik ve Mâturîdîlik açısından biraz daha detaylandırmak bu çalışma açısından faydadan hali değildir. Ancak öncelikle vurgulanması gereken bir husus, araştırmalarda söz gelimi Eş'arîlik üzerinden bir örnek zikretmek gerekirse gerek İmam Eş'arî'nin kendisinin ekol ya da mezhep mensubiyetliğine dair fiilî tecrübesi gerek Eş'arî gelenekte görülen sistemsel dönüşüm ve değişimlerin göz önünde bulundurulması gerektiğidir. Nitekim Eş'arî'nin öz babası hayatta iken çocukluğunda Basra Şâfiîlerinin lideri kabul edilen Zekeriyâ es-Sâci'den (ö. 307/919) eğitim alması, babasının ölümü üzerine annesinin Mu'tezile'nin güçlü isimlerinden Cübbâî (ö. 303/915) ile evlenmesi sonrasında yaklaşık on yaşından kırk yaşına kadar Mu'tezile içinde kalması, kırk yaşından sonra Mu'tezile'den ayrılıp dönemin hakim anlayışı Ehl-i Hadîs'e yakınlaşması (el-îbâne'yi kaleme aldığı dönem), Ehl-i Hadîs'in o dönemdeki Berbehârî (ö. 329/941) gibi temsilcilerinin kendisine gösterdikleri tavra bağlı olarak oradan ayrılıp kendi kelâmî görüşlerini oluşturduğu (el-Lüma' gibi eserlerini kaleme aldığı) dönem dikkate alındığında en azından dört ayrı evre ve dönem söz konusu olduğu görülmektedir.¹¹⁸ Yine Eş'arîliğin İmam Eş'arî'nin görüşleri etrafından kuruluşu, ikinci kurucusu olarak kabul edilen Bâkîllânî (ö. 403/1013) ve sonrasında kelâmî bir okul olarak sistemleşmesi, sisteme Gazzâlî (ö. 505/1111) ile mantığın, Râzî (ö. 606/1209) ile felsefenin eklenmesi suretiyle yine en

¹¹⁷ Işık - Serdar, *Sistematik Kelam*, 233-239. Kelam ekolleri arasındakine yakın bir tavrın Ehl-i Sünnet anlayışı içinde yazılan tefsirlerde de ortaya konulduğu görülmektedir. Söz gelimi "gelme, gitme ve oturma" türünden mahlûkât için de kullanılan birtakım fiiller müteşâbih âyetler kapsamında görülmüş; İmam Zühri (ö. 124/742), Evzâî (ö. 157/774), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), İbn Mübarek (ö. 181/797) gibi âlimler bunları mahiyetini kullanırların bilemediği hususlar arasında görerek yorum yapmaktan kaçınmışlar; sonrakî dönem âlimleri söz gelimi "Allah'ın gelmesi"nden kastın O'nun emrinin ve azabının inmesi ve gelmesi, kulları üzerinde emrettiği hükümlerin icrâ edilmesi ve böylece inkâr eden kâfirlerin işlerinin bitirilmesi şeklinde yorumlayarak âyetlere anlam vermişlerdir. Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 262.

¹¹⁸ Mehmet Dalkılıç, "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M Ali Büyükkara (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012), 73-74; Mehmet Kalaycı, "Eşarîlik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 397-399; Mehmet Keskin, "Eş'arîlik", *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 255; Faruk Görgülü, *Eş'arî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023), 18-28.

az dört ayrı Eş'arîlik'ten bahsedilmesi¹¹⁹ üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Söz konusu dönüşüm ve değişimlerin sıfatlar ve haberî sıfatlar hususunda da gözlemleneceği açıktır.

Eş'arî ve kendisini takip eden Eş'arî âlimler açısından sıfatlar ve haberî sıfatlar konusu göz önünde bulundurulduğunda Eş'arî'nin el-İbâne'de sıfatlar ve haberî sıfatlar konusunda herhangi bir yorumda bulunmaksızın Ehl-i Hadîs'in tavrını benimsediği; ancak el-Lüma' ve Risâle fî İstihsâni'l-Havz fî 'İlmi'l-Kelâm adlı eserlerinde de sıfatlar ve haberî sıfatlar konusunda te'vile gittiğini gösteren herhangi bir kayıt olmasa da bunlarda aklî ve nazarî deliller kullanıp te'vile kapı aralaması neticesinde sonraki dönem Eş'arî alimlerin sıfatlar ve haberî sıfatlar konusunda tev'ili benimsedikleri¹²⁰ oldukça dikkat çekicidir.

Allah'ın sıfatlarını mecazî değil; hakikî olarak kabul eden Ebü'l-Hasan el-Eş'arî,¹²¹ Allah'ın yaratılmışlara benzemesi durumunda yaratılmışların hükmüne tabi olması gerektiğini söylemektedir. Yani tıpkı mahlûkat gibi ölümlü, var olmak için yemeye, içmeye ihtiyacı olurdu. Oysa Allah için bunların hepsi muhâldir.¹²² Yed kelimesinin Allah için kullanılabileceğini; fakat bunun nimet anlamında olmadığını söylemekte ve “yed”i te'vil etmeden düz anlamda kullanmaktadır. Mec'yi gelmek anlamında kullanmakta; fakat bu gelmenin hareket ve intikal anlamını içermediğini söylemektedir. Eş'arî'ye göre nasıl ki “sıtma hastalığı Veli'ye geldi.” deyince bir mahalden başka bir mahale gitmek kast edilmiyorsa Allah için de bu kast edilemez. Allah'ın istivâsına ve kürsünün anlamlarına gelince Eş'arî'nin bunları da te'vil etmediği görülmektedir. Özellikle de Kaderiyye'nin istivaya verdiği “istilâ” anlamını reddetmektedir. Eş'arî Allah'ın arşı istiva ettiğine, O'nun arşında bir kürsüsünün

¹¹⁹ Dalkılıç, “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat”, 75-76; Kalaycı, “Eşarilik”, 402-406; Keskin, “Eş'arîlik”, 258-259.

¹²⁰ Görgülü, *Eş'arî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 163-164, 185.

¹²¹ Hikmet Yağlı Mavil, *İmam Eş'arî'nin Kelâm Düşüncesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 239-261; Mehmet Akif Ceyhan, *Vahiy Allah-İnsan İletişimine Müslüman Geleneğin Yaklaşımı* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 170-171.

¹²² Eş'arî, *el-Lüma'*, 43-44.

olduğuna inanmaktadır. Fakat bunların mahiyeti hakkında bir yorumda bulunmaz.¹²³

“Eş’arî’den sonraki dönemlerde onun takipçileri Kur’an’daki bu tür kavramları içeren müteşâbih âyetleri te’vil etmişlerdir. Eş’arî ekolünde önemli bir sima olan Bâkîllânî ve bunları takip eden bazıları¹²⁴, söz konusu âyetleri her ne kadar Eş’arî’nin paralelinde değerlendirmiş olsa da bunların te’vil edilmeleri gerektiği fikri Bağdâdî (ö. 429/10387-8) ve Cüveynî (ö. 475/1085) ile Eş’arîliğe girmiş, Gazzâlî de hocasının yolunu izleyerek te’vilin kaçınılmaz olduğunu dile getirmiştir. Eş’arilik ekolünün önemli simalarından biri olan Fahreddin er-Râzî ile birlikte te’vilin, bu ekol içinde zirveye çıktığı görülmektedir. Râzî bu konuda Kur’an’da geçen cenb, gözler, yüz ve eller gibi Allah’a nisbet edilen bu kavramların mutlaka te’vil edilmesi gerektiğini, aksi durumda büyük problemlerle karşılaşılacağını belirtmiştir.”¹²⁵ Bu bağlamda söz konusu sıfatlar bunları te’vil edenlerin verdikleri anlamlar çerçevesinde yorumlanmış ve söz gelimi vech Allah’ın zâtı ve rızası, yed kudret ve nimeti, ‘ayn ilmi, koruması ve yardımı vb. anlamlarla açıklanmıştır.¹²⁶

Mâtürîdîliğe gelince, yukarıda işaret edildiği üzere sıfatların Allah’ın ne ayrı ne gayrı olduğunu belirterek onların zât ile kâim ve ezeli olduklarını dile getiren, ancak bu sıfatlardan hareketle Allah’ın mahlûkata benzetilemeyeceğine özellikle vurgu yapan ve buna istinaden Allah’ın insan suretinde algılanmasına yol açabilecek her türlü sıfatı, O’nun zâtına uygun şekilde te’vil etmeyi benimseyen Mâtürîdîler, haberî sıfatları da bu genel tavırlarına uygun bir şekilde açıklamaktadır.¹²⁷ Bu noktada öncelikle İmam Mâtürîdî’nin tefsirinden örneklem konuları hakkındaki

¹²³ Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, *el-İbâne ve Usûlü Ehli’s-Sünnet Eş’arî Akâidi*, ter. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010) 138-140; Görgülü, *Eş’arî ve Kur’an’ı Yorumlama Yöntemi*, 163-184. Eş’arî’nin

¹²⁴ Kalaycı, “Eşarilik”, 411.

¹²⁵ Yıldırım, “Ulûhiyyet”, 120-121; Görgülü, *Eş’arî ve Kur’an’ı Yorumlama Yöntemi*, 185-186.

¹²⁶ Bulut, *Haberî Sıfatlar*, 133-134. Haberî sıfatları yorumlayan Eş’arî alimlerin bu noktadaki açıklamaları hakkında bkz. Özler, “Allah’ın isim ve Sıfatları”, 245-250; Kalaycı, “Eşarilik”, 410-412; Keskin, “Eş’arilik”, 261-263; İrfan Eyibil, “Ehl-i Sünnet Kelâmında Haberî Sıfatların Te’vili Meselesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 679-684; Abdullah Arca, “Fahreddin Razi’nin Allah’ın Haberî Sıfatlarına Getirdiği Yorumlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 67 (2018), 248-266. 245-267

¹²⁷ İhsan Timur, “Mâtürîdîlik”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit (Ankara: Nobel, 2020), 246.

yorumlarına göz atıp, sonrasında Mâtürîdî geleneğe mensup âlimlerin konu hakkındaki görüşlerinden birkaç örnek zikretmek konunun çerçevesinin görülmesi adına yeterli olacaktır.

İmam Mâtürîdî, pek çok âyette geçen “vech” ifadesini Allah’ın rızası ve hoşnutluğu,¹²⁸ “yed/el” kelimesini kudret, cimrilik/cömertlik, bi’at¹²⁹ “ayn” kelimesini gözetim, koruma ve bildirme,¹³⁰ “istivâ” kelimesini ise emri altına alma, saltanat, kudret ve rubûbiyetinin büyüklüğü¹³¹ gibi anlamlarla yorumlamaktadır. Burada İmam Mâtürîdî’nin ‘ayn kelimesinin yer aldığı Hûd suresinin 37. âyetine (bi e’yüninâ) dair yorumunu daha detaylı vermek yerinde olacaktır. Mâtürîdî bu âyetin iki şekilde anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Birincisi, söz konusu ifade “Bizim koruma ve himayemiz ile” şeklinde anlaşılabilir. Zira insanlar “Allah’ın gözü senin üzerinde olsun!” dediklerinde Allah’ın korumasının kastederler. İkincisi ise bu ifadeden maksat, Hz. Nuh’un gemiyi “Allah’ın öğretmesiyle” inşa edebilmesidir. Şayet Allah ona gemiyi nasıl yapacağını öğretmeseydi kendisi gemiyi inşa edemezdi.¹³²

Mâtürîdî’nin takipçisi Mâtürîdî âlimler de söz gelimi -tıpkı Eş’arîler gibi- mecî’nin bir yerden bir yere gelme anlamına gelmediğini, çünkü bunun muhdeslik anlamına geldiğini savunurlar. Allah’ın inmesi anlamına gelen nüzüûl kelimesini ise kulun durumuna müttalî olup daha çok rahmet etmesi ve tevbesini kabul etmesi olarak te’vil etmişlerdir. İstivâ sıfatına gelince hükümran olmak olarak

¹²⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, ter. Bekir Topaloğlu vd., ed. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 1/220 (el-Bakara 2/272), 5/88 (el- En ‘âm 6/52), 7/448 (er-Ra’d 13/22), 9/65-66 (el-Kehf 18/28), 11/230 (er-Rûm 30/38), 16/351 (el-İnsân 76/9), 17/260 (el-Leyl 92/20).

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2/308-309, 376 (Âl-i ‘imrân 3/26, 73), 4/278 (el-Mâide 5/67), 12/128 (Yâsîn 36/71), 12/302 (Sa’d 38/75), 14/32 (el-Fetih 48/10), 14/172 ez-Zâriyât 51/47). Bu konuda detay bilgiler ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Talip Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul: İnsan yayımları, 2003), 256-260.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14/207 (et-Tûr 52/48); Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 263-264.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7/410 ((er-Ra’d 13/2), 5/393 (el- A’râf 7/54); Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 263-264.

¹³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7/191-192; Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 263-264. Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bulut, *Haberî Sifatlar*, 160-166.

yorumlanmıştır. İstivânın gerçek anlamda kullanılması Allah'ın bir yerden diğerine geçmesi mümkün olmayacağından mümkün değildir. Çünkü bu cisimlerin özelliğidir. Allah'a bir mekân tayin etmek O'nun büyüklüğünü mekân ile kıyaslamayı da getirir. Oysa O'nun büyüklüğü kıyaslanamaz.¹³³ Müşebbihe ve Mücessime, "Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O' dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir."¹³⁴ ve "Gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da arşa istivâ eden O'dur. O yere gireni de, ondan çıkanı da, gökten ineni de, göğe yükseleni de bilir. Nerede olursanız olun, O dâimâ sizinle beraberdir. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkiyle görmektedir."¹³⁵ âyetlerini delil göstererek bu âyetlerde zahiri anlamın esas alındığını söylemektedir. Mâtürîdî görüşe göre "üç kişinin fısıltıyla konuştuğunda dördüncüsü O'dur" sözünün manası Allah onlardan haberdar olur demektir. O'nun bir mekânda olduğunu söylemek, bizi O'nun her yerde olması veya parçalarının her yerde olması ya da bir yerde olup başka bir yerde olamaması sonucuna götürür. Bu da iki ya da daha fazla ilahın varlığı demek olur. Oysa kâinatın tek bir sahibi vardır. Mâtürîdî görüşe göre Allah, bunların hepsinden münezzehtir.¹³⁶ Mu'tezile'nin yed sıfatına verdikleri kuvvet ve kudret anlamına karşı çıkarlar. Bu anlam her ne kadar "Allah'ın iki eli de açıktır."¹³⁷ âyetine uygun olsa da "İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?"¹³⁸ âyetine uygun düşmemektedir. Çünkü bu durumda iki kudret anlamı çıkmaktadır ki bu

¹³³ Daha geniş bilgi için bkz: Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, ter. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 162-178.

¹³⁴ *Diyanet Vakfı Meali* (Erişim 23 Haziran 2023) el- Mücadele 58/7. Âyetin aslı şu şekildedir: "أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا حَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا آذُنٌ مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَحْتَرُ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ" *Diyanet Vakfı Meali* (Erişim 23 Haziran 2023) el- Mücadele 58/7.

¹³⁵ *Süleyman Ateş Meali* (Erişim 23 Haziran 2023) el- Hadid 57/4. Âyetin aslı şu şekildedir: "هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِيحُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَرْجِعُ فِيهَا وَهُوَ "مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ".

¹³⁶ Ebu'l Muin en-Nesefi, *Bahrü'l Kelam*, ter. Ramazan Biçer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010), 45-48.

¹³⁷ el-Mâide 5/64.

¹³⁸ Sâd 38/75.

muhâldir. Allah'ın kuvveti ve kudreti bir tanedir. Mâtürîdîlere göre yed, Kur'ân'da Allah için iki anlama gelmektedir: ilk olarak mülk/hükümranlık anlamında “Mülk (mutlak hükümranlık ve yönetim) elinde bulunan Allah”¹³⁹ âyetinde; ikinci olarak ise minnet/iyilik anlamında “Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.”¹⁴⁰ âyetinde kullanılmaktadır. Bunların dışında da yed kullanımı da vardır ki bunlar organ anlamındadır ve Allah'a izafe edilmemiştir. İstiva sıfatı için ise istevlâ yani hakim oldu anlamında olduğu dile getirilmektedir. Kerrâmiyye'nin iddia ettiği gibi Allah arş üzerine intikal etmiş olsaydı Allah ya arşa eşit olmuş olacaktı ya da arştan büyük yahut da arştan küçük olmuş olacaktı. Bu ise Allah'ı sınırlamak demektir.¹⁴¹

Burada gerek te'vili kabul eden Eş'arî kelamcılarının gerek Mâtürîdîlerin haberî sıfatları Allah'ın zâtına uygun şekilde yani herhangi bir yaratılmışa benzetilmesine izin vermeyecek bir tarzda tenzîhi merkeze alarak te'vil etmeyi benimsedikleri görülmektedir.

4. Süleyman Ateş'in Haberî Sıfatlara İlişkin Görüşleri

Süleyman Ateş, söz konusu sıfatlara haberî denmesinin sebebinin nasslarda geçmesinden ötürü olduğunu söyleyerek haberî sıfatları zâtı ile ilgili olanlar ve fiilleri ile ilgili olanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Zâtı ile ilgili olanlar: ‘Uluvv, ‘ayn, vech, yed, isba‘, kabza; fiilleri ile ilgili olanlar ise istivâ, nüzûl, rahmet ve gazab olarak tasnif etmiştir.¹⁴² Bunları belirttikten sonra da kelamcılarının bu sıfatları te'vil ettiğini, selefin ise te'vil etmeden olduğu gibi kabul ettiğini söyleyerek bunları kendi yorumlarıyla izah ettiği görülmektedir.¹⁴³ Burada Ateş'in görüşlerinin âyet meâlleri üzerinden de görülmesi adına ilgili âyetlerin meâlleri kendi çalışmalarından

¹³⁹ “تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ” el-Mülk 67/1.

¹⁴⁰ “يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ” el-Fetih 48/10.

¹⁴¹ Neseî, *Bahrül Kelam*, 64-78. Mâtürîdî âlimlerin konu hakkında söz konusu çerçeveyi teyit eden görüşleri için ayrıca bkz. Semerkandî, *İslam İnanç İlkeleri*, 70-71; Kılıç Aslan Mavi, *Mâtürîdî Kelâmında Tevil* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 309-426; Eyibil, “Ehl-i Sünnet Kelâmında Haberî Sıfatların Te'vili”, 684-686; Hümeýra Sevgülü Hacıbrahimoğlu, *Esmâ-ı Hüsnâya Dayanan Kelâm Anlayışı: Ebû İshak es-Saffâr Örneği* (Ankara: Oku Okut Yayınları, 2021), 171-177.

¹⁴² Ateş'in bu taksimde kendine has bir sınıflandırma yaptığı dikkat çekmektedir. Mâtürîdî gelenekte bu konudaki genel tavır için bkz. Mavi, *Mâtürîdî Kelâmında Tevil*, 309-425.

¹⁴³ Süleyman Ateş, *Kuran Ansiklopedisi* (İstanbul: Kuba Yayınları, 2002), 2/223-224.

verilmiştir. Bu çalışmada örneklem olarak belirlenen vech, 'ayn ve yed sıfatları kendisinin zâtı ile ilgili gördüğü sıfatlar iken; istivâ fiilleri ile ilgili gördüğü bir sıfattır.

4.1. Ateş'in Allah'ın Zâtıyla İlgili Gördüğü Haberî Sıfatlar

Ateş, haberî sıfatlardan kabul edilen vech, yed, 'ayn, isba', 'uluvv, kabza gibi sıfatları Allah'ın zâtı ile ilgili olanlar şeklinde tasnif ederek açıklamıştır.

4.1.1. Vech: Süleyman Ateş'in eserlerinde detaylı olarak ele aldığı sıfatlardan biri "vech"tir. Ateş'in bu kelimenin geçtiği âyetlere yaptığı açıklamalardan hareketle görüşlerini ortaya koymak mümkündür. Ateş'in âyetlerde geçen vech ifadesini "Allah'ın zâtı ve rızası" olarak açıkladığı görülmektedir.

Ateş (لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) / "O'nun yüzünden başka her şey helak olacaktır."¹⁴⁴, (وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ) / "Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır."¹⁴⁵ âyetlerinde kastın "Allah'ın zâtı" olduğunu dile getirmiştir. Ateş'e göre bu âyetlerde Allah'ın zâtına saygı duyulması gerektiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Ateş, yüzden maksadın "Allah'ın kendisi" olduğunu söylemektedir. Burada yüz, bütün vücudu kast eder. Yüz, bir insanın en belirgin yeridir. Buradaki ifadeler Türkçe'de kullandığımız "onun yüzünden başımıza bu geldi." gibi bir kullanımdır. Zira Allah insanların alışageldikleri kavramları kullanmaktadır. Burada Allah'ın insana benzer bir yüzü olduğunu düşünmek hatadır. İstiklal marşında şair, bayrağımıza hitaben: "Çatma kurban olayım çehreni ey nazlı hilal!" derken biz nasıl ki bayrakta bir surat düşünmüyorsak bu durum Allah için de böyledir.¹⁴⁶ Çünkü "O'na benzer hiçbir şey yoktur."¹⁴⁷

Ateş'in vech ile ilgili geçen diğer âyetleri daha çok Allah'ın rızası olarak anlayıp tercüme ettiği görülmektedir. Nitekim (لَا اتَّخَذَ وَجْهَ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ) "Yalnız yüce Rabbinin

¹⁴⁴ Süleyman Ateş, *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990), 6/467. el-Kasas 28/88.

¹⁴⁵ er-Rahmân 55/27.

¹⁴⁶ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/ 205-206.

¹⁴⁷ eş-Şûrâ 42/11.

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَدْرُسُونَ ( )¹⁴⁸ ” rızası için verir.”¹⁴⁸)/“Rablerinin rızasını kazanmak arzusuyla sabrederler ve namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açıkça Allah yolunda harcarlar ve çirkinlikleri güzelliklerle yok ederler. İşte bunlar, bu hayatın akibeti kendilerinin olacak olanlardır.” âyetlerinde geçen vech kelimesini, “Allah'ın rızası” anlamında kullanmıştır.¹⁴⁹) (مَا تَقْرَأُ حَقَّهُ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ذَلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمْ)¹⁴⁹)/“O halde akrabaya da hakkını ver, yoksula da, yolcuya da... Bu, Allah'ın rızasını dileyenler için daha hayırlıdır. Kurtuluşa erecek olanlar da işte onlardır.”¹⁵⁰) (إِنَّمَا تُطْعَمُونَ لُؤْجَهُ)¹⁵⁰)/ “Size sırf Allah rızası için yemek yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür bekliyoruz.”¹⁵¹) (وَاللَّهُ لَا يُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكُورًا وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدْوَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ)¹⁵¹)/ “Sabah akşam Rablerinin rızasını isteyerek, O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluk yok ki, onları kovup da zalimlerden olasın!”¹⁵²) (مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدْوَةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ)¹⁵²)/ “Nefsini, sabah akşam, rızasını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber tut (onlarla beraber bulunmağa candan sabret). Gözlerin, dünya hayatının süsünü isteyerek onlardan başka yana sapmasın. Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz keyfine uyan ve işi, hep aşırılık olan kişiye itaat etme.”¹⁵³) (لَيْسَ)¹⁵³) عَلَيْكَ هُدْيُهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا تُنْفِقُوا إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ)/“Ey Muhammed) Onları yola iletmek sana düşmez, dilediğini doğru yola ileten Allah'tır. Verdiğiniz her hayır, kendiniz içindir. Çünkü yalnız Allah'ın rızasını kazanmak için veriyorsunuz. Verdiğiniz her hayır, size tastamam verilir ve hiç

¹⁴⁸ el-Leyl 92/20.

¹⁴⁹ er-Ra'd 13/22.

¹⁵⁰ er-Rûm 30/38.

¹⁵¹ el-İnsân, 76/9.

¹⁵² En'âm 6/52.

¹⁵³ el-Kehf 18/28.

“Allah’ın eli onların elinin üzerindedir.” âyetindeki “yed/el” “bey’atı” vurgulamak için kullanılmıştır. Burada amaç Allah’a sıfat atfetmek değildir. Allah’ın eli olarak ifade edilmesinin sebebi bir olayı insanların alışa geldikleri kavramları kullanarak açıklamaktır. O toplumda bey’at edilirken Peygamber elini bey’at edenin elinin üstüne koyar. Dolayısıyla da Allah, peygamberi aracılığıyla onların bey’atlerini aldığını vurgular.¹⁵⁸

(قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيْدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ) / “Allah: Ey İblis! O benim iki elimle yarattığıma secde etmene ne engel oldu? Kibirleşmek mi istedin? Yoksa yüksek derecelerde bulunanlardan mı oldun? dedi.”¹⁵⁹ Ateş, bu âyeti “insanın yaratılışı” ile açıklamaktadır. Buna göre ellerden ilki “insanın tesviyesine”; ikincisi ise insana “ruh üflemesine” işaretler.¹⁶⁰

(أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِمْسَاتِ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ) / “Görmediler mi ellerimizin yaptıklarından kendilerine nice hayvanlar yarattık da kendileri onlara malik olmaktadırlar?”¹⁶¹ Ateş bu âyette geçen yed/el’in mecaz anlamda kullanılmış olduğunu ve bunların gerçek anlamının dışında olduğunu söylemektedir.¹⁶²

Ateş’in, aşağıda içlerinde yed/el kelimesinin geçtiği âyetlerde de diğer âyetlerde olduğu gibi Allah’ın insanlara bazı hakikatleri daha iyi anlamaları için alışmış oldukları kavramlarla bildirdiğini ifade ederek ilgili âyetlere şöylece mana verdiği görülmektedir:

(وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ) / “Göğü sağlam yaptık, biz genişleticiyiz (kudretimiz geniştir, göğü öyle genişleten biziz).”¹⁶³, (قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ) , (وَتَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِإِذْنِكَ الْحَكِيمِ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) / “De ki: "Allah’ım, (ey) mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini yükseltirsin,

¹⁵⁸ Ateş, Yüce Kuran’ın Çağdaş Tefsiri, 3/25-28.

¹⁵⁹ Sâd 38/75.

¹⁶⁰ Ateş, Yüce Kuran’ın Çağdaş Tefsiri, 7/ 486-487.

¹⁶¹ Yâsîn 36/71.

¹⁶² Ateş, Yüce Kuran’ın Çağdaş Tefsiri, 7/ 363..

¹⁶³ ez-Zâriyât 51/47.

dilediğini alçaltırsın. Hayır (mal), senin elindedir. Sen her şeye kadirsin!"¹⁶⁴, (وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ)
 تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ
 مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ / "Sizin dininize uyandan başkasına güvenmeyin! (dediler.) De ki:
 "Hidayet Allah'ın hidayetidir. Birine, size verilenin benzerinin verilmesinden veya Rabbinizin
 huzurunda aleyhinize deliller getireceklerinden ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)?, De ki:
 "Lutuf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir, Allah'ın lutfu geniştir, (O her şeyi)
 bilendir."¹⁶⁵

4.1.3. 'Ayn: Süleyman Ateş'in haberî sıfatlarla ilgili görüşlerine dair bir değerlendirmeye imkan tanıyacak ölçüde açıklama yaptığı sıfatlardan birisi de 'ayn sıfatıdır. Konu hakkındaki görüşlerini şu âyetlerde serdettiği görülmektedir.

إِنِ اقْتَدِيهِ فِي النَّابُوتِ فَاقْدِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّي وَعَدُوٌّ لَّكَ وَالْقَيْثُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ مِّمِّي)
 (وَلْيُصْنَعْ عَلَى عَيْنِي
 onun da düşmanı olan biri alacaktır. Gözümün önünde yetiştirilmen için senin üzerine benden bir sevgi koydum (görenler senin üzerine koyduğum bu sevgiden ötürü sana meftun oldular)."¹⁶⁶ Ateş, bu âyette geçen ifadeye "Gözümün önünde" şeklinde meâl vererek yorumunda da âyette Hz. Musa'nın "Allah'ın gözetimi" altında yetiştirildiğinin, Firavun'un adamlarının ona bir zarar veremeyeceğinin anlatıldığına işaret etmektedir. Yoksa buradaki ifade Allah'ın gerçekten bizim gibi bir gözü olduğu anlamına gelmemektedir.¹⁶⁷

(بَحْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفِرًا) / "(Kendisine karşı) Nankörlük edilen(kulumuz)a (bizden) bir mükafat olmak üzere (gemi), gözlerimizin önünde akıp gidiyordu."¹⁶⁸ Ateş'e göre Kamer suresindeki bu âyette Hz. Nuh'un yaptığı geminin, "Allah'ın gözetimi ve koruması altında" akıp gittiği ve inananları tufandan kurtardığı anlatılmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Âl-i İmrân 3/26.

¹⁶⁵ Âl-i İmrân 3/73.

¹⁶⁶ Tâhâ 20/39.

¹⁶⁷ Ateş, Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri, 7/ 486-487; Ateş, Kuran Ansiklopedisi, 2/ 206-207.

¹⁶⁸ el-Kamer 54/14.

¹⁶⁹ Ateş, Kuran Ansiklopedisi, 2/ 207.

(وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ) / “Gözlerimizin önünde ve vahyimiz gereğince gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana hitabetme (onların kurtuluşu için bana yalvarma); onlar mutlaka boğulacaklardır!”¹⁷⁰ Ateş, burada metnini verdiğimiz Hûd suresi ile “gözlerimiz önünde ve vahyimiz gereğince” ifadesinin aynen yer aldığı Mü'minûn suresinde Hz. Nuh'un gemiyi “Allah'ın gözetimi” altında yaptığının anlatıldığını dile getirmektedir.¹⁷¹

(وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ) / “Rabbinin hükmüne sabret, çünkü sen, gözlerimizin önündesin (korumamız altındasın), Kalktığın zaman Rabbini övgü ile an.”¹⁷² Ateş'e göre Tûr suresinde ise Hz. Muhammed'in (s.a.v.) “Allah'ın gözetimde ve korumasında” olduğu anlatılmaktadır.¹⁷³

Ateş'e göre genel olarak bu âyetlerde, Allah'ın peygamberlerini gözettiği, onların her halini bildiği, Allah'ın koruması altında oldukları mecazî bir üslupla anlatılmaktadır.

4.2. Ateş'in Allah'ın Filleriyle İlgili Gördüğü Haberî Sıfatlar

Ateş, hebarî sıfatlardan kabul edilen istivâ, nüzûl, rahmet ve gazab gibi sıfatları Allah'ın fiili ile ilgili olanlar şeklinde tasnif ederek açıklamıştır. Burada konu hakkında görüşlerini ortaya koyacak veriler sunması nedeniyle istivâ hususuna yer vermekte fayda vardır.

4.2.1. İstivâ: Ateş, Allah'ın arşa istivâsı hususunda görüşlerini aşağıdaki ilgili âyetler bağlamında dile getirmektedir:

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُعْشِي الْيَلَّ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَالنُّجُومِ مُسْحَرَاتٍ بِأَمْرِهِ ۗ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ۗ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ) / “Rabbiniz o Allah'tır ki; gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arşa istiva etti (tahta kuruldu. O), geceyi, durmadan onu kovalayan gündüzün üzerine bürüyüp örter. Güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna boyun

¹⁷⁰ Hûd 11/37; el-Mü'minûn 23/27.

¹⁷¹ Ateş, Kuran Ansiklopedisi, 2/ 207.

¹⁷² et-Tûr 52/48.

¹⁷³ Ateş, Kuran Ansiklopedisi, 2/ 207.

eğmiş vaziyette (yaratana O'dur). İyi bilin ki, yaratma ve emir O'nundur. Âlemlerin Rabbi Allah, ne uludur!¹⁷⁴

اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِعِزِّ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَحَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلًّا يَجْرِى لِأَجَلٍ ((مُسَمَّىٰ يَدَّبُّرَ الْأَمْرِ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ)) / “Allah O'dur ki gökleri, görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti, sonra Arş üzerine istiva etti (mülkünün tahtına oturdu), güneşi ve ay'ı iradesine boyun eğdirdi. Her biri, belli bir süre için akıp gitmektedir. (Yaratma) işi(ni) düzenler, âyetleri açıklar ki, Rabbinizle karşılaşacağınıza kesin olarak inanarsınız.”¹⁷⁵ âyetinde oturdu anlamında geçer.

(الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ) // “Rahmân Arş'a istiva etmiş (kurulmuş)tur.”¹⁷⁶ Ateş, arşı “Allah'ın hakimiyeti” olarak yorumlar. O, mutlak kudret sahibi ve kainatın hakimidir. O'nun arşı ne bir taht gibidir ne de herhangi bir şeye benzer. Allah insanların daha iyi anlamaları için böyle bir dil kullanmıştır.¹⁷⁷

“O, (الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ الرَّحْمَنُ فَسَبِّحْ لَهُ حَمْدًا) / “Allah'ın gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yarattı, sonra Arş'a kuruldu (böylece mülkünü yönetmektedir. O) Rahman'dır. Bunu bir bilene sor.”¹⁷⁸ âyetinde “hükmeden” anlamında; (مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ) // “O (Allah) ki gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları altı günde yarattı; sonra Arş'a istiva etti. Sizin, O'ndan başka bir dostunuz, şefa'atçiniz yoktur. Düşünüp öğüt almıyor musunuz?”¹⁷⁹ âyetinde “hakim olan” anlamında; (هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) // “O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Sonra arşa oturdu. Yere gireni, ondan çıkana, gökten ineni, ona çıkana bilir. Nerede olsanız O

¹⁷⁴ el-A'râf 39/54.

¹⁷⁵ er-Ra'd 25/2.

¹⁷⁶ Tâhâ 20/ 5.

¹⁷⁷ Ateş, Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri, 7/ 486-487.

¹⁷⁸ el-Furkân 13/59.

¹⁷⁹ es-Secde 32/4.

sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görmektedir.”¹⁸⁰ âyetinde de “yönetme” anlamında kullanmıştır.

Bunların dışında istivanın Kur’ân’da Allah’a izafe edilmeden üç kullanımı daha vardır. Buna göre: (وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ أَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا) “(Musa), güçlü çağına erip, olgunlaşınca biz ona hüküm ve ilim verdik.”¹⁸¹ kısmında “olgunluk” anlamında, (ثُمَّ اسْتَوَىٰ) “Sonra duman (gaz) halinde bulunan göğe yöneldi”¹⁸² kısmında “yönelme” anlamında; (لِيَسْتَوُوا عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ تَدْكُرُوا نِعْمَةَ رَبِّكُمْ) / “Ki onların sırtlarına binesiniz, sonra onlara bindiğiniz zaman Rabbinizin ni’metini anasınız”¹⁸³ kısmında “üste yerleşme” anlamında kullanılmıştır. Ateş, bu bağlamda istivayı tahta oturup kurulmak olarak kullanmaktadır. Fakat bunu bir insanın tahta oturması gibi düşünemeyiz. Allah’ın hükümdarlığı insanın kavrayış kapasitesine göre anlatılmıştır. Nasıl ki insanlar arasında bir hükümdar tahtına oturup ülkeyi yönetiyorsa Allah da insanları böyle yönetmektedir. Fakat bunların mahiyetini bilemeyiz. O’nun bir tahtı vardır, ama nasıldır? O’nun bir hükümdarlığı vardır, ama nasıldır? Bunların mahiyetini ancak Allah bilir.¹⁸⁴ Ateş de arş’ın, eskiden kralların tahtına denildiğini, hâkimiyeti sona eren krallar için ‘arşı devrildi’, hâkimiyeti alan krala ise ‘arşa istiva etti’ denildiğini belirterek istivayı “tahta oturmak” anlamında izah etmektedir.¹⁸⁵ Ateş ayrıca Tevrat’ta da ‘arşa istiva’ hususunun geçtiğini belirtip her iki kitapta da Allah’ın arşa istivasından bahsedildiğine işaret ederek Allah’ın arşa oturmasının insanların anlayış düzeyine yaklaştırılmış bir deyim, Allah’ın evrenin padişahı olduğunu bildiren bir temsil olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte padişahın tahta oturması onun oraya sabitlendiği, başka bir yere geçemediği anlamına gelmez; yönetim yetkisini eline alması anlamına gelir. Allah bütün evrene hâkimdir, her yerdedir. O’nun tahtını sedef kakmalı, dört ayaklı koltuğa benzetmek yanlıştır.

¹⁸⁰ el-Hadîd 57/4.

¹⁸¹ el-Kasas 28/14.

¹⁸² Fussilet 41/11.

¹⁸³ ez-Zuhruf 43/13.

¹⁸⁴ Ateş, Kuran Ansiklopedisi, 2/ 210-217.

¹⁸⁵ Ateş, Kuran Ansiklopedisi, 2/ 221.

O'nun arşının su üzerinde olması ise Ateş'e göre "evrendeki hayatın suya bağlı olmasına işaret olabilir".¹⁸⁶

4.3. Diğer Bazı Sıfatlar

Ateş'in haberî sıfatlar hakkındaki tavrını teyit edecek olması nedeniyle kabza/avuç, yemin/sağ el, cenb/yan, ityân ve mecî' (gelme) gibi birkaç sığata daha kısaca değinmekte fayda görölmektedir.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَالسَّمَوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ / "Kıyamet günü yer tamamen O'nun avucu içindedir. Gökler de sağ elinde dürölmüştür."¹⁸⁷ Ateş âyette geçen kabza/avuç ve yemin/sağ elden maksadın "Allah'ın gücü" olduğunu söylemektedir. Önceki başlıklarda da zaman zaman belirttiğı gibi Ateş'e burada da Allah soyut kavramları tasvir üslubuyla somutlaştırarak anlattığını dile getirmekte, bu konuda Müşebbihe ve Mücessime gibi gereksiz te'villere gidilmemesi gerektiğine işaret etmektedir.¹⁸⁸

(أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّخِرِينَ) / "Allah'ın yanında kusur edişimden dolayı vah bana!"¹⁸⁹ Ateş, cenb/yan kavramı hakkında bu âyeti zikrederek Allah'ın yanının yaratıklarının yanında farklı bir yan olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁰

Ateş, 'uluvv/yücelik sıfatına da haberî sıfatlar bağlamında yer vermekte, bunu âyet ve hadislerde geçen ifadelerden hareketle zâtî sıfatları kapsamında değerlendirmekte ve bu hususta şunları söylemektedir: "Bu iki şekilde mütalaa edilir. "Zâtının yüceliğı" ve "sıfatlarının yüceliğı"dir. Zâtının yüceliğı bütün yaratıkların üzerinde olmasından, sıfatların yüceliğı ise mükemmel olmasından ileri gelir."¹⁹¹

¹⁸⁶ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/210-217.

¹⁸⁷ ez-Zümer 39/67.

¹⁸⁸ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/226-227.

¹⁸⁹ ez-Zümer 39/56.

¹⁹⁰ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/226.

¹⁹¹ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/224.

Ateş'in haberi sıfatlardan kabul edip de fiilî sıfatlardan saydığı kurb ile ityân ve mecî' sıfatlarına ilişkin de şunları dile getirmektedir.

(وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ) / “Biz ona şah damarından daha yakınız.”¹⁹² Ateş'e göre Allah'ın yakınlığı, yaratıklarından farklıdır. Bu, “Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmadığı” bir yakınlıktır.¹⁹³

Ateş (وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا) / “Rabbin geldiğinde ve melekler saf saf dizildiğinde”¹⁹⁴ ifadesinden yola çıkarak Allah'ın bir gelmek sıfatının olduğunu; fakat bunun mahiyetinin bilinemeyeceğini söylemektedir.¹⁹⁵

Bunların dışında rahmet ve gazab, istihyâ ve nüzûl sıfatlarının da olduğunu belirten Ateş, fakat bunların da keyfiyetlerinin bilinemeyeceğini dile getirmektedir.¹⁹⁶

Sonuç

Allah'ın sıfatları konusu İslam tarihinde daha çok ilk yüzyılın sonlarından itibaren tartışılmaya başlanmış olan bir konudur. Söz konusu tartışmalar başta Allah'a zâtı dışında ya da zâtıyla beraber bir sıfat nispet edilip edilmeyeceği olmak üzere, edilecekse bu sıfatların neler olduğu, bunların taksimi ve bu sıfatların keyfiyetinin nasıl anlaşılacağı gibi farklı başlıklarda gündeme taşınmıştır. Haberî sıfatlar da tartışılan bu başlıkların önemlilerinden biri olmuştur. Genelde sıfatlar özelde ise haberî sıfatlar konusu, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi (Fırak Geleneği) alanlarında herhangi bir mezhep, ekol ya da grubun hüviyetinin belirlenmesi hususunda önemli göstergelerden biridir.

Sıfatlar, Kur'ân ve hadiste geçen Allah'ın isimlerinin bir yansıması olarak tartışmaya açılan bir mevzudur. Sıfatlar, Allah'ın isimlerinin O'na izafe edilerek bir sıfatı gibi algılanıp algılanamayacağından mülhem olarak ortaya çıkmıştır. Benzer

¹⁹² Kâf 50/16.

¹⁹³ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/ 227.

¹⁹⁴ el-Fecr 89/22.

¹⁹⁵ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/ 227.

¹⁹⁶ Ateş, *Kuran Ansiklopedisi*, 2/ 227.

bir şekilde haberî sıfatlar da Allah'ın kendisine atfettiği; fakat yorumlanması noktasında nasıl bir metodoloji takip edileceği ile alakalı olarak çeşitli mezheplerin bakış açısıyla literatürde yerini almış bir mevzudur. Buna göre Mu'tezile Allah'ın zâtından ayrı sıfat olgusunu kabul etmemiş, diğer bir ifadeyle zâtî sıfatlar olarak kabul edilen bazı sıfatları Allah'ın zâtıyla bir kılmak şartıyla kabul etmiş; diğerlerini tevhit prensibi gereğince reddetmiştir. Ehl-i Hadîs/Selefiyye ekolü haberî sıfatları Mu'tezile'nin tam zıddına bir tavırla tev'ile tabi tutmamış ve üzerine herhangi bir söz söylemeyi dahi uygun görmemiştir. Mu'tezile'den ayrılan Eş'ariyye bu konuda kendi içinde farklı tavırlar sergilemiş, mezhebin kurucusu Eş'arî ve ona yakın dönemde kendisi gibi konuları ele alan bazı alimler kısmen Ehl-i Hadîs yaklaşımını sergilemişler, bazı alimler ise özellikle sonraki dönem Eş'arî alimleri te'vile farklı düzeylerde yer vermiştir. Mâtürîdîyye ise haberî sıfatları akla ve nassa uygun bir şekilde te'vil etmiştir.

Süleyman Ateş, haberî sıfatların varlığını kabul etmekte, çalışmalarında haberî sıfatlardan 'uluvv, yed, 'ayn, vech, isba', istivâ, ityân ve meci', cenb ve kurb olarak on tanesini ele alıp bunlar üzerinden görüşlerini beyan etmekte, ayrıca bunların dışında da hadislerde Allah'a izafe edilen başka sıfatlar olduğunu belirtmektedir.

Ateş, haberî sıfatları Allah'ın zâtı ve fiilleri ile ilgili olanlar şeklinde ikili bir tasnife tâbi tutmuştur. İlk olarak uluvv/yücelik, 'ayn/göz, vech/yüz, yed/el, isba'/parmak ve kabza/avuç sıfatlarını zâtı ile ilgili olanlar olarak niteleyip sınıflandırmıştır. İkinci olarak istivâ, nüzul, rahmet ve gazab sıfatlarını ise fiilî sıfatlar olarak nitelemiştir.

Ateş'e göre haberî sıfatlar Allah'ın, kullarına daha iyi anlamaları için kullandığı bir üslubun bir parçasıdır. Çünkü insanlar kendi aralarında -dili ne olursa olsun- mecazlı söyleyişlere yer vermektedir. Hatta bu mecazlı söyleyişler sözün gücünü daha da arttırmaktadır. Bu sebeple Allah görünmez alemi, görünen alemden hareketle anlatmıştır. Bunları gerçek anlamında anlamak doğru değildir. Şayet bunlar gerçek anlamında anlaşılırsa Müşebbihe ve Mücessime'nin hatasına düşülmüş olur. Allah ise teşbîhi andıran her türlü düşünceden münezzehtir.

Ateş, çalışma kapsamında ele alınan vech sıfatını Allah'ın zâtı ve Allah'ın rızası anlamlarında; yed sıfatını cömertlik ve bey'at (Bey'atü'r-Rıdvân) anlamlarında, 'ayn sıfatını da gözetim ve koruma altına alma anlamlarında kullanmakta; istivâ sıfatını ise yönetimi eline almak, kurulmak ve hükümran olmak anlamlarında açıklayarak yorumlamaktadır. Ateş'in, haberi sıfatlarla ilgili bu açıklamalarında genel olarak Mâtürîdîler'in bu konulardaki görüşlerine yakın yorumlar serdettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça | References

- Ahmetoğlu, Şahin. “İmâmiyye/İsnâaşeriyye”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit. 99-124. Ankara: Nobel, 2020.
- Akdemir, Furat. “İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 1581-1609.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Âmidî, Seyfeddin. *Çayret'ül Merâm fî 'İlmi'l-Kelâm* Nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatîf. Kahire, 1971.
- Arca, Abdullah. “Fahreddin Razî'nin Allah'ın Haberî Sıfatlarına Getirdiği Yorumlar”. *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]* 67 (2018), 245-267.
- Ardoğan, Recep. “Yed'in Ayetlerde Allah'a İzafe Edilmesiyle İlgili Kelamî Yaklaşımlar”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/28 (2017), 7-46.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1990.
- Ateş, Süleyman. *Kuran Ansiklopedisi*. İstanbul: Kuba Yayınları, 30 cilt, 2002.
- Aydın, Ömer. “Haberî Sıfatları Anlama Yolları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfunun İlahiyat]* 1 (1999), 133-158.
- Aydınlı, Abdullah. “Ehl-i Hadis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Osman. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*. Ankara: Hititkitap Yayınları, 2008.
- Aydınlı, Osman. *Akılci Din Söylemi - Farklı Yönleriyle Mu'tezile Ekolü*. Ankara: Hititkitap Yayınları, 2010.
- Bağdadî, Abdulkâhir. *el-Fark beyne'l-Fırak*. Çev. Ethem Ruhi Fığlalı. İstanbul: Kalem Yayınları, 1979.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*; el-Kütübü's-Sitte. Mevsûatü'l-Hadîs eş-Şerîf içinde. Haz. Sâlih b. Abdülazîz. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Bulut, Zübeyir. *Haberî Sıfatlar: Anlama Yöntemleri ve Yorumlar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2015.

- Büyükkara, Mehmet Ali. “11 Eylül’le Derinleşen Ayrılık: Suudî Selefiyye ve Cihadî Selefiyye”. *Dinî Araştırmalar* 7 /20 (2004), 205-234.
- Can, Seyithan. “İlâhî Sıfatlar Probleminin Ortaya Çıkışında Çok Kültürlü Ortamın Etkisi”. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 13/2 (2020), 430-450.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Abdullah b. Mes’ûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Ceyhan, Mehmet Akif. *Vahiy Allah-İnsan İletişimine Müslüman Geleneğin Yaklaşımı*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Cürcânî, Seyyid Şerif Ebü'l-Hasen. *Kitâbu't-Ta'rifât*. Thk. İbrahim el-Eybârî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 2. Baskı, 1992.
- Çağlayan, Harun. “Akıl-Nakil İlişkisi: Re’y ve Hadis Ehlinin Yaklaşımları”. *Sistematik Kelam*. Ed. Mehmet Evkuran. 85-102. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Çakan, İsmail Lütfü -Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dalkılıç, Mehmet. “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat”, *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M Ali Büyükkara. 66-90. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2012.
- Dalkılıç, Mehmet. “Yönetim, İman-Küfür ve Kader Meseleleri Etrafında Oluşan İlk Mezhepler”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M Ali Büyükkara. 42-65. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Demir, Abdullah. *Ebû İshak es-Saffâr'ın Kelâm Yöntemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Diyanet İşleri Yeni Meali*. Erişim 16 Haziran 2023. www.kuranmeali.com.
- Diyanet Vakfı Meali*. Erişim 16 Haziran 2023. www.kuranmeali.com.
- Düzgün, Şaban Ali. “Allah’a İman”. *İslâm İnanç Esasları*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 63-120. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.

- Elmalılı Hamdi Yazır Meali. Erişim 16 Haziran 2023. www.kuranmeali.com.
- Esed, Muhammed. *Kuran Mesajı*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2002.
- Evkuran, Mehmet. “Ulûhiyet: Allah'ın Varlığı ve Sıfatları”. *SistematiK Kelam*. Ed. Mehmet Evkuran. 103-115. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Evkuran, Mehmet. “Sünni Hilafet Teorisi”. *SistematiK Kelam*. Ed. Mehmet Evkuran. 597-619. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *el-İbâne ve Usûlü Ehli's Sünne*. Ter. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Eş'arî Kelâmı el-Lüma' fi'r-Red alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*. Ter. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil. İstanbul: İz Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. Çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Eyibil, İrfan. “Ehl-i Sünnet Kelâmında Haberî Sıfatların Te'vili Meselesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 667-691.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Abdullah b. Sebe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/133-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Gazzâlî. Ebü Hâmid Muhammed. *İtikadda Orta Yol - el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. Neş. ve ter. Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 3.baskı, 2016.
- Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed. *İlcâmü'l-'Avâm 'an İlmi'l-Kelâm*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.
- Gökçe, Ferhat. *İslân İrfan geleneğinde Hadis Yorumu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam Tarihi*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 11. Baskı, 2019.
- Görgülü, Faruk. *Eş'arî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Görgülü, Faruk. *Abdullah b. Abbas*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Güneş, Kamil. “İlk Dönem Kelâmî Şahsiyetler”. *Kelâma Giriş*. Ed. Çağfer Karadaş. 51-65. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Hakk'ın Da'veti Kurân-ı Kerîm Meâli. Ömer Çelik. Erişim 16 Haziran 2023. www.kuranmeali.com.

- Işık, Harun- Serdar, Murat. *Sistematik Kelam*. İstanbul: Kimlik Yayınları, 2018.
- İğde, Muhyeddin “Selefliliğin Anlaşılması İle İlgili Bazı Mülahazalar”. *Zâhiri ve Selefi Din Yorumu*. Ed. Sönmez Kutlu. 427-431. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- İsfehânî, Râgıb. *el Müfredat*. Çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı, 2012.
- İşcan, Mehmet Zeki. “Tarih Boyunca Selefi Söylem”. *Eskiyeni* 25 (2012), 56-64.
- Kanca, Fatih. *Abdullah b. Mes’ûd*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Kara, Mustafa. “Prof. Dr. Süleyman Ateş: Hayatı ve İlmi Şahsiyeti”. *Tefsire Adanmış Bir Ömür Süleyman Ateş*. Ed. Gökhan Atmaca - Ali Karataş. 37-69. Ankara: FCR Yayın, 2020.
- Karadaş, Cağfer. “İman Konuları”. *İslam’a Giriş- Temel Esaslar*. 137-213. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Kartaloğlu, Habib. “İmamiyye’de Ahbârî-Usûlî Farklılaşması: Şeyh Saduk ve Şeyh Müfîd Örneği”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/24 (2011/2), 193-216.
- Kalaycı, Mehmet. “Eşarilik”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. Hasan Onat - Sönmez Kutlu. 395-422. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Kalaycı, Mehmet. “Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâat”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit. 211-233. Ankara: Nobel, 2020.
- Keskin, Mehmet. “Eş’arilik”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit. 253-266. Ankara: Nobel, 2020.
- Kılavuz, A. Saim. *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 28. Baskı, 2017.
- Kılavuz, U. Murat. *Allah’a İman*. Ed. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- Kılıçer, M. Esat. “Ehl-i Re’y”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/520-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kırbaçoğlu, Hayri. *Ashabul- Hadise Göre Allah’ın Sıfatları Problemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1983.

- Koca, Ferhat. *İslam Düşüncesinde Seleflik Genel Karakteristiği ve Günümüzdeki Motivasyonları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Koç, İhsan. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si Akademik Tefsir Çalışmalarında Nesh Meselesine Teorik ve Pratik Yaklaşım: Süleyman Ateş ve M. Sait Şimşek Örneği*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrihi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meali. Süleyman Ateş. Erişim 16 Haziran 2023. www.kuranmeali.com.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilatü Ehli's-Sünne*. Thk. Fatma Yusuf el-Hiyemî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ter. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. Ter. Bekir Topaloğlu – S. Kemal Sandıkçı – Yunus Vehbi Yavuz – Fadıl Aygan. Ed. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar Yayınları, 18. Cilt, 2019.
- Mavil, Kılıç Aslan. *Mâtürîdî Kelâmında Tevil*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Namlı, Abdullah. "Kazâ ve Kadere İman". *İslâm İnanç Esasları*. Ed. Sönmez Vecdi – Karaağaç, Hilmi. Ankara: Lisans Yayıncılık, 2021.
- Narol, Süleyman. "Fahrüddîn Râzî ve Kâdî Abdülcebbar'ın Subûtî ve Haberî Sıfatlara Konu Olan Âyetlere Yaklaşımı ve Değerlendirmesi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi]* 6/1 (2015), 193-214.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Bahru'l-Kelâm*. Ter. Yusuf Arıkaner. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2010.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Bahrü'l-Kelâm*. Ter. Ramazan Biçer. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2010.
- Onat, Hasan. (2015a). "İslâm Ortak Paydasını Kaybetmiş Müslümanların Açmazı: Şîf-Selefi Kutuplaşması". *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*. 1/1-2 (2015), 107-128.
- Oral, Osman. "Kelâmî Düşüncede Haberî Sıfat Problemi". *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/14 (2017), 197-221.

- Öz, Mustafa. "Usûliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özdemir, Abdurrahman. *Lebîd b. Rebîa el-Âmîrî ve Divanı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2007.
- Özdemir, Metin. *İslam İnanç Esasları*. Ankara: Bilay Yayınları, 2017.
- Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Özek, Ali. "Dirâyet Müfessiri İbn Abbas". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1986), 68-74.
- Özler, Mevlüt. "Allah'ın İsim ve Sıfatları". *Kelam El Kitabı*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 219-262. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Râzî, Fahreddin. *Allah'ın Aşkınılığı- Esâsü't-Takdîs fi 'İlmi'l-Kelâm*. Çev. İbrahim Coşkun. İstanbul: İz Yayınları, 2014.
- Sâbûnî, Nûreddin *Mâtürîdiyye Akaidi*. Ter. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İfav Yayınları, 17. Baskı 2017.
- Schöck, Cornelia. "Cehm b. Safvân (ö. 128/745-9) ve 'Cehmiyye' ile Durâr b. Amr (ö. 200/815)". *Başlangıçtan Günümüze İslam Kelamı* Ed. Sabine Schmidtke. Ter. Orhan Şener Koloğlu – Ulvi Murat Kılavuz - Salih Çift. 95-126. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Semerkindî, Şemsüddin. *İslam İnanç İlkeleri*. Tahk., Ter., Değ. İsmail Yürük - İsmail Şık. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Sevgülü Hacıibrahimoğlu, Hümeýra. *Esmâ-ı Hüsnâya Dayanan Kelâm Anlayışı: Ebû İshak es-Saffâr Örneği*. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2021.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *El-Milel ve'n-Nihal*. Beyrut: Müessesetü Kütübi's-Sekâfiyye, 1994.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim. *Milel ve Nihal*. Çev. Mustafa Öz, Haz. Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Litera Yayınları, 2011.
- Topal, Hüseyin. "Kur'ân'da 'Yed' Kelimesi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (2020), 153-172.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1981.

- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İsam Yayınları, 6. Baskı, 2019.
- Tözluyurt, Mehmet. “Kur’an’da Allah ve İnsanın Sonsuzluğu Üzerine Bir İnceleme”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2018), 185-212.
- Tözluyurt, Mehmet. “Sâd Suresi Bağlamında Mâtürîdî'nin Kelamî Görüşleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/72 (2020), 1014-1024.
- Timur, İhsan. “Mâtürîdîlik”. *İslâm Mezhepleri Tarihi*. Ed. M. Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit. 235-252. Ankara: Nobel, 2020.
- Uyar, Mazlum. *İmamiyye Şia'sında Düşünce Ekolleri Ahbârilik*. İstanbul: Kitap Matbaacılık, 2000.
- Üçer, Cenksu - Toköz, Münevver. “Hasan Onat'ın Alevî Gelenek Hakkındaki Çalışmaları ve Alana Katkısı”. *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 23 (2021), 3-42.
- Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. İstanbul: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- Yağlı Mavil, Hikmet. *İmam Eş'arî'nin Kelâm Düşüncesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Yaman, Ahmet. “Abdullah b. Mes'ûd'un Hanefî Mezhebinin Oluşumundaki Rolü: Bir Genel Kabulün Buhârî ve Müslim Rivâyetleri Çerçevesinde Gözden Geçirilmesi”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (2004), 7-26.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kader”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yıldırım, Ahmet. “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 4/2 (2018), 51-70
- Yıldırım, Ramazan. “Ulûhiyyet”. *Sistematik Kelam*. Ed. Ömer Aydın. 73-158. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Yurdağür, Metin. *Allah'ın Sıfatları*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1984.
- Yurdağür, Metin. “Ahbâriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yüce, Mustafa. “Hâris el-Muhâsibî'ye Göre Haberî Sıfatlar”. *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 12/2 (2014), 274-294.